

ريڭخستنا ئەردى ل كوردستانى و دەرگەفتنا هيزا شېخ و ئاغايىن ھۆزان د ياسا ئەردى يا ئوسمانيان دا ۱۸۵۸

كاروان صالح ويسى

پشكا ميژوو- قەكۆلتيا زانستين مرؤفايهتى- زانكؤيا زاخۆ- هەريما كوردستانى/ عىراق

پوخته:

دناف دمولەتا ئوسمانى دا چەندىن جۇرىن مولكان ھەبوون و ئەف مۆلكە ب مۆلكين مىرى و نەمىرى دھاتنە نياسين، ل ئەقى دەمى دا كوردستان پارچەيەك گرنگ بوو ژ دمولەتا ئوسمانى ھەر بىر پار و ياسايەك ژ دمولەتا ئوسمانى دەرگەفت ل سەر كوردستانى ژى دھاتە جىبەجىكرن، چونكى پشتى ژنافچوونا مىرگەھان سىاسەتا مەرگەزى ل كوردستانى دھىتە سەپاندن و زۆر جارن ئەفان ياسا و بىرارن كارتىكرنەك زۆر خراب ل كوردستانى دكر، چونكى سرؤشتى خەلكى كوردستانى ژ دەرگەزىن دى يىن دمولەتا ئوسمانى جودا بوون، ژيەر ھندى گەلەك جارن ئوسمانيان نەدشيا ياسايىن خۆ ل سەر خەلكى كوردستانى ب سەپىنن دگەل ھندىدا پشتى ھەرقىنا مىرگەھىن كوردى و نەمانا دەستەھلاتا بنەمالىن دەستەھلاتدار ل كوردستانى ئىدى دمولەتا ئوسمانى بىرپاردا ھندەك ياسايىن نۆى بۆ ريڭخستنا ئەردى دمولەتا ئوسمانى دمرىكەن ب ئەقى چەندى ياسا سالا ۱۸۵۸ دمركر. ئەف ياسايە ل سەر كوردستانى ژى ھاتە جىبەجىكرن و كارتىكرنەك زۆر ل سەر كوردستانى كرن. ژيەر ھندى بفر ھاتىە زانين قەكۆلىنەكا دىرؤكى ل سەر ئەقى ياسايىن بھىتە ئەنجام دان داكۆ قەريژا ئەقى ياسايىن ل سەر كوردستانى بھىتە دياركرن و ب دروستى چەوانيا سەردەمىركنا دمولەتا ئوسمانى بەرامبەرى ئەردى مىرگەھىن كوردى بھىتە شرؤقەكرن.

دئەقى قەكۆلىنى دا بزاڤ ھايتنە كرن چەندىن لايەنن گرنگ يىن گرئىدايى ئەقى ياسايىن قە بھىنە شرؤقەكرن، گرنگترىن بناخى دؤيىچوونا ئەقى قەكۆلىنى شرؤقەكرنا چەوانيا ئامادەكرن و پىكھاتىن ياسا سالا ۱۸۵۸ و ئارمانجىن سەردەكى

يېن ئەقى ياسايى ل كوردستانىنە، ل دۇيى دا ھەول ھاتىنە دان رونكرنەك ل دۇر سىستەمى ئەردى ل كوردستانى تا دمركەفتنا ياسا ساللا ۱۸۵۸ و گرېدانا كوردستانى ب دمولەتا ئوسمانى قە ھەروەسا رېكخستنا دزگەھىن كارگىرى يېن كوردستانى تا چەرخى نۇزدى بھىنە شرۇقە كرن. ژلايەك دى ئەف قەكۆلىنە بزاقي دكەت ھەولېن ئوسمانىان بۇ رېكخستن يان كونترۆلكرنا دەرھەيىن كوردى پىشتى روخيانا ميرگەھىن كوردى و بناخى كومەلایەتى يى كوردان و پەيوەندىيىن دناقبەرا بەرپرسىيىن دمولەتا ئوسمانى، ئاغا و شىخىن دەرھەيى شرۇقە بكەت.

پەيقيىن سەرەكى: كورد، مېرگەھىن كوردى، ياسا ساللا ۱۸۵۸، ئوسمانى، ئاغا و شىخ.

پېشەكى:

دىرۇكا كوردستانى ل سەردەمى دمولەتا ئوسمانى گرنگىيەك تاييەت ھەيە، چونكى ھىشتا گەلەك لايەنېن گرېدايى رەوشا كوردستانى دچارچووقى ياسا و رېسايىن دمولەتا ئوسمانى دا ب شىومەيەك دروست نەھاتىنە دياركرن، ب تاييەتى قۇناغا پىشتى ژناقچوونا ميرگەھىن كوردى ل دواييا نىفا ئىكى ژ سەدساللا (۱۹) ئ و پەيدا بوونا ھىز و دەستەلاتدارىن نۆى وەك ئاغا و شىخان ل كوردستانى. ئەف ھىزە ژ نىشكەكىفە دناف جفاكى كوردى دا، و پەيدانەببوون بەرۇقاژى چەندىن ئەگەر و پالدىم ل پىشت دمركەفتنا وان و بەيزبوونا رۇلى وان دناف جفاكى كوردى دا ھەبوون، و ئەگەر ب ھوورى دۇيىچوونا ئەفى بابەتى دناف لاپەرېن مېژوويا دمولەتا ئوسمانى دا نەھىتە كرن زۇر بزمەمەتە كەسەك دمروشا كوردان يا وى دەمى دا بخۇقە گرتى ب ئاسانى تېيگەھەيت. چونكى دقۇناغىن پىشتى ژ ناقچوونا ميرگەھىن كوردى دا رەوشا كوردستانى زۇر ھەستىار ببوو و دمولەتا ئوسمانى نەدشيا ب درووستى كونترۆلى ل سەر بكەت ب ئەقى چەندى شەر و پىكدادان بەردەموام دناقبەرا بەرپرسىيىن دمولەتا ئوسمانى و ھۇزىن كوردى دا يان دناقبەرا ھۇزىن كوردى بۇ خۇدا رويدا بوون و دمولەتا ئوسمانى پېدقى ب ھىزەكى بوو پى بشىت كونترۆلى ل سەر رەوشا دەرھەيى بكەت.

يېگۇمان دمركرنا ھندەك فەرمان و ياسان و پىشكىشكرنا دەستكەفتان ب ھندەك كەسايەتيان ئوسمانىان نەدشيا سەرکەفتنى ب دەستقە بىنن ژيەر ھندى ئوسمانىا ياسا ۱۸۵۸ دمركر بوو و ب ئەقى ياسايى پىشتەقانىا ھندەك تەخىن نۆى يېن جفاكى كوردى وەك ئاغا و شىخان كرىبو داکو ئەو بشىن رەوشا كوردستانى بپارىزن ژيەر ئەو ھالاھىيا سىياسى يا ل كوردستانى پەيدا بوويى.

گرنگیا بابەتی دزفريت بۆ ئەوان دەرفەتێن دموەلتا ئوسمانی دیاسایا ۱۸۵۸ دا پیشکێشی ئاغا و شیخان کری ل کوردستانێ تاکۆ بشیێن ل سەر رموشا دەقەرێ زāl بن و ببە پشتهفانیێ دموەلتا ئوسمانی دبیاقی جێبەجێکرا یاسایێ ئەوێ دا ل کوردستانێ و سیاسەتا دموەلتا ئوسمانی بەرامبەری ئەوان ببو ژێدەرێ زەنگین بوون و بەیژیوونا ئەوان ل سەر خەلکێ ئاسایی و گەلەک جارێ خەلکێ ئەردێن خۆ پیشکێشی شیخ و ئاغایان دکرێ داکۆ وان بیاریزن.

ئارمانجا ژێهقی قەکۆلینی ئەو دویچوونا رموشا کوردستانێ دچوارچووئی ئەقی یاسایێ دا بکەت داکۆ ب شیوەیهک ئاشکەرا بەیتە دیارکرن کا چ پالدر ل پشت دموەلتا ئوسمانی بوون ئەقی یاسایێ ل سەر کوردستانا ئوسمانی جێبەجێکەت و چەوا کوردان پیشوازییا ئەقی یاسایێ کریوو هەروەسا ئارمانجا سەرەکی ژێهقی قەکۆلینی ئەو هەتسەنگاندنا ئارمانج و چوارچووئی ئەقی یاسایێ و قەرێزا ئەوێ ل سەر کوردستانێ بکەت.

سەرەرای هەبوونا ریزەکا زۆرا ژێدەر و قەکۆلینا ل سەر یاسایێ دموەلتا ئوسمانی ب تایبەتی یاسا ۱۸۵۸ شروقهکرا رموشا کوردستانێ ل ژێر قەرێزا ئەوێ زۆر دکیمن و ئەق چەندە دبیتە ئاستەنگەک کاریگەر درێکا شروقهکرنەک دروست دا بۆ ئاشکەراکرا رموشا کوردستان تیدا دبۆری، دگەل هندییدا هەندەک ژێدەرێ ئنگلیزی ئاسانکاریهک باش بۆ ئەجامدانا ئەقی قەکۆلینی ئینابوون پیش، گرنگترین ژێدەرێ ئەقی قەکۆلینی مفا ژێ وەرگرتین نفیسین و قەکۆلینی کوردناسی هۆلەندی (مارتن فان برۆنسن) ب تایبەتی پەرتووکا ئەوی (کورد، ئاغا، شیخ و دموەلت: بناخی جفاکی و سیاسی یێ کوردستانێ Agha, Shaikh and State: Social and Political Structures of Kurdistan) گرنگیهک تایبەت بۆ ئەقی قەکۆلینی هەبوو، چونکی پیزانیێ باش دمریارهیی رموشا کوردستانێ یا ئەوی دەمی هاتینه دیارکرن. هەروەسا نامەیا دکتۆرایێ یا (ئۆگور بایرهکتار Uğur Bayraktar) (یۆرتلۆک-ئۆجلاک ئەرد، سیاسەتا کەسایەتین دیار و جفاکی ل کوردستانا ئوسمانی Yurtluk-Ocakliks: Land, Politics of Notables, and Society in Ottoman Kurdistan, 1820-1890) و ماسەتەرنامەیا (ئویا گۆزێل OYA GÖZEL) (جێبەجێکرا یاسایا ئەردی یا ئوسمانیا یا سالا ۱۸۵۸ ل رۆژەلاتی ئەنادۆلی The implementation of the Ottoman land code of 1858 in eastern Anatolia) دئەقان هەر دوو نامەیان دا پیزانیین باش دمریارهیی یاسا سالا ۱۸۵۸ و پڕۆسیسا جێبەجێکرا وئ دناف دموەلتا ئوسمانی و کوردستانێ دا هاتینه دیارکرن.

رېبازا دئەققى قەكۆلىنى دا ھاتىيە پەيرموكرن (رېبازا چەوانى و چەندايەتيا مېژووى)يە، ئەف رېبازە چەوانىيا دمركرن و پەيرموكرنا ياسا ۱۸۵۸ ل كوردستانى و چەندايەتيا كارتىكرنا وئ ل سەر كوردستانى ب شېومىيەك زانستى دئ ديار كەت.

دمرازينك: رېكخستنا دمزگەھيەن كارگېرى يېن كوردستانى تا چەرخى نۆزدى

چارەنقىسى مىرگەھيەن كوردى بۇ سى چەرخان ب گوربانكارىيىن بچوويك قە تا چەرخى نۆزدى بەردەوام بوو، دگەل ھندىدا ئەف چارەنقىسە دگەل مىرگەھيەن كوردى ل چەرخى نۆزدى ھاتبوون ژناقېرن. ئەگەرەين سەرەكى يېن ژناقېرنا مىرگەھيەن كوردى دزقرىت بۇ ئارىشىن ھەريىمى و نىقىدەولەتى يېن دەولەتا ئوسمانى ل چەرخى نۆزدى تووش بوويى(Houston, 2007, 1140). ل ئەقى دەمى دا دەولەتا ئوسمانى تووشى پارچە پارچەبوونى ببوو، نەئارامبوون و بەردەوامىيا بزاقيىن جودابوونى ژ دەولەتا ئوسمانى ل بەلقان و چالاككىين بەرفرەھبوونا پېگەھى سۆقىيەت ل پۆژھەلاتى ئەنادوللى فشار ئېخستبوون سەر دەولەتا ئوسمانى ھندەك پېنگاغان ب دژى ئەوان مەترسيان باقىژىت. ل ئەقى دەمى دا بۇ دەولەتا ئوسمانى زۆر گرنگ بوو بەرسفا ئەوان بزاقيىن جودابوونى بدمت داکۆ ئېك پارچەييا خۇ بپارىزىت و ل سالا ۱۸۲۸ ھىزىن رۇسيا قەيسەرى پۆژھەلاتى ئەنادوللى كونترۆل كرىبوو، ل ئەقى ماومىي دا ھندەك ئەرمەنيان پشتەقانيا ھىزىن رۇسيا دكر ھەروەسا ھندەك ھۆزىن كوردى بەشدارى دشەرى دا كرىبوون و ھىزەك لەشكەرى ب پشتەقانيا سۆقىيەت دروستكرىبوو، سىياسەتا مەرەزىكرنى ئېك ژ پېنگاقيىن سەرەكى يېن دەولەتا ئوسمانى بوو ژبۇ زالبوونى لسەر وان مەترسيان داکۆ بشىت سنۆرى خۇ يى پۆژھەلاتى بپارىزىت ئەف چەندە پامانا كونترۆلكرنا راستەوخۇ يا ئوسمانيان ل سەر سنوورىن پۆژھەلاتى و نەھىلانا مىرگەھيەن كوردى يېن نىمچە سەرەخۇ دەمت(Eppel,2018; Eppel,2021; Eppel, 2008).

پشتى نەمانا مىرگەھيەن كوردى ياسا و سەرەرى ل دەقەرەين كوردى نەمابوو، ل دەمى مىر و مىرگەھ نەماين راستەوخۇ شەرپىن ناخخۇيى دناقېرا ھۆزان دا رويدا بوو، چونكى ئەو سىستەمى نۆى يى دەولەتا ئوسمانى پەيرموكرى ل دەقەرەين كوردى نەھاتبوو پەيرموكرن لەورا تۆندوتىزىيى ب سەر دەقەرەين پۆژھەلاتا ئەنادوللى دا گرتبوو ب ئەقى چەندى پېشھاتىن ئابوورى و ئاسايشى گەلەك ھەستىار و ترسانك ببوون، بەرى ھەرقىنا مىرگەھيەن كوردى مىران جوتيار ژ ھىرشىن ھۆزىن دۆژمن پاراستبوون ھەروەسا مىران داگېركنا ئەردان و نەھىلان چونكى ئەوان سنورى ئەوان ھۆزىن دېن دەستەھلاتا خۆقە كونترۆلكرىبوون و نەدھىلا كەس ماتىكرنى دناف ئەردى ھۆزىن وان دا بكن

هەروەسا گەلەك جاران ميران رێكەفتن دناقبەرا وان كەسان دا ئەوین هەفرکی ل سەر ئەردان هەین مۆردكرن. هەرچەوا بێت ب ژناڤچوونا میرگەهان قۇناغەك هەستیار ب سەر جوتیاران دا هاتبوو و بەردەوام ھۆزێن كۆچبەر ھێرش دكرە سەر وان و بەردەوام شەر دناقبەرا ھۆزان دا رویداوو (Özten,2009,58; McDowall, 2003,38-40; Adiyamanê & Rahman, 2015, 50-56).

پلانێن سیستەمێ چاكسازییان و مەركەزێكرنا دەقەرێ ب شیۆمەك ب ساناهی ب دەستقە نەهاتبوو چونكی دەقەرێن كوردی ژۆر بۆ ئوسمانیان گرنگ بوون زبەر هندی جیبهجێكرنا بەرنامێ چاكسازییان چەندین سالان پاشێخستبوو. ل سال ١٨٤٥ دەست ب جیبهجێكرنا بەرنامێ چاكسازییان هاتبوو كرن بۆ دموڵەتا ئوسمانی گرنگ بوو هەندەك چارەسەرییان بۆ ئەوان مەترسیان یێن ژلاێن پۆژناقایی قە دەهاتنە سەر داکۆ چالاکیێن دبیاقی دابەشكرنا دموڵەتا ئوسمانی دا ژناقبەت و نەهیلیت بگەهەنە ئارمانجێن خوو. ل دەمێ چاكسازییێن لەشكەری و كارگێری بووینە ئالاف ددەستێ دموڵەتا ئوسمانی دا ژبۆ ژناقبەرا مەترسییێن دەرەكی، ب ئەقێ چەندێ ئەنجام دانا چاكسازییان پێدقی داهاكێن زێدەتر بوو، ئەقە ل دەمەكێ دا بوو دموڵەتا ئوسمانی ئاریشیێن ئابووری هەبوون و سیاسەتا نۆی یا دموڵەتا ئوسمانی ئاریشیێن نۆی ئینابوون دناق بۆدجێ دموڵەتی دا. ئارمانجا سیاسەتا مەركەزێكرنێ كۆمكرنا باجان ژلاێن دموڵەتی قە ب شیۆمەك راستەوخۆ، لەورا ئەقێ سیاسەتی نەشیا بوو ئەوان ئاریشیێن ددەستەلاتی دا هەین ل پۆژەلاتا ئەندۆل چارەسەر بكەت، ل دەمێ دموڵەتا ئوسمانی سیستەمەك نۆی یێن كارگێری پەرموكری ئەق سیستەمە ل سەر دەقەرێن كوردی ژێ سەپاندبوو و ل دۆیف بنەمایێن ئەق سیستەمی هەریمەكا كوردستانێ دروستكر بوو، ژێدەر دیاردكەن ب شیۆمەك ئاشكەرا دیار بوو ئارمانج ژ دروستكرنا ئەق هەریمێ ئەو بوو دا دموڵەتا ئوسمانی ب شیۆمەك راستەوخۆ حوكمی ل سەر دەقەرێن پۆژەلاتا ئەنادۆلی بكەت. بەیژكرنا سنوورێن پۆژەلاتی یێن دموڵەتا ئوسمانی ب دژی گەف و مەترسییێن پۆسیا و ئیرانی ئارمانجەك دی یا دروستكرنا ویلايەتا نۆی یا كوردستانێ بوو، دناقبەرا سالیێ ١٨٤٧-١٨٦٧ ویلايەتا كوردستانێ بەردەوام بوو و ل سال ١٨٦٧ ویلايەتا دیاربەكر ل جەق هەریما كوردستانێ هاتبوو دروستكرن (Özten,2009,58; Bajalan, 2015, 86; Ozoglu, 2006, 60-63).

ژناڤچوونا میر و میرگەهێن كوردی ل نیفا ئێكێ ژ چەرخێ ١٩ ببوو ئەگەرێ پەیداووونا ھێزا ئاغایان، و ل دۆیف ھزرۆبیرێن نقیّسەرێ ئەمریکی (دیقید مەكدۆل David McDonald) ئێك ژ ئەگەرێن پەیداووونا ھێزا ئاغایان گرێدای پێدقیاتییا

ئاسايش و پېشھاتېن ئابوورى ل پۇژھەلاتا ئەنادۆلى بوو چونكى دەقەر پېدقى چاقدېرىن تۆند بوو داکۆ داھاتەك ئابوورى يى باش ب دەستقە بەيت و ئېمناھىن ل گوندېن جىايى بەرقرار بکەت، ب ئەقى چەندى ژېدەرىن ئېمناھىي و جېبەجېکىرنا بەرپىرسايەتيا ژيانا ھۆزان ب شىۆمىيەك راستەوخۆ كەفتبوو سەر ملېن ئاغايان و ھېزا ئاغايان تاکە دەرگەھى چوونا ھۆزان بۆ جىھانا دەرقة و ئەركى ئاغايان بۆ دەست ب پەيۋەندىيان دگەل ھۆز، مير و دمولەتې بکەت ھەرۋەسا دمولەتا ئوسمانى ب شىۆمىيەك فەرمى دان پېدان ب دەستھەلاتا ئاغايان كىبوو، دانپېدانا بەيژا ئاغايان ژلايى ئوسمانىانقە ببو ئەگەرى دياربوونا پېگەھى ئاغايان دناق ھۆزىن وان و ھۆزىن دمورووبەر دا دگەل ھندى دگەلەك بياقان دا رۆلى ئاغايان دملەترسيان دل بوو چونكى گەلەك جاران دياربوونا رۆلى ئەوان گېردايى جېبەجېکىرنا ياسا و فەرمانېن دمولەتې بوون، ئەگەر ئاغايان گوھداريا فەرمانېن دمولەتې نەكران دا ژ ئەركىن خۆ ھېنە دويركرن و دا ئەركى وان ب كەسەك نىزىكى دمولەتې ھېتە بەخشىن (McDowall, 2003,10; McDowall, 1996,15).

پشتى دامەزراندنا ويلايەتا كوردستانى ل سالا ۱۸۴۸ ژلايى دمولەتا ئوسمانى قە ئېدى دمولەتا ئوسمانى سىستەمەكى نۆى يى پېقەبرنى ل كوردستانى دامەزراند (ھاكان، ۲۰۱۲، ۲۵۸-۲۵۹)، دناق ئەوى سىستەمە نۆى يى كارگېرى دا يى دمولەتا ئوسمانى پەيرموكرى رۆلى كەسايەتېن ئايىنى ل پۇژھەلاتى ئەنادۆلى ديار بوو، گەلەك جاران ميرىن ميرگەھان ۋەك نافېزىقانى دناقبەرا ئاغاين ھۆزان دا دكر و ب نەمانا مىران ئەف كارە مابوو ھەلاۋىستى، ژبەر ھندى ژى شەر دناقبەرا ئاغايان ب شىۆمىيەك بەرچاق ژېدەبوون و پاشى ئەركى نافېزىقانىي ژلايى شىخان قە ھاتبوو پىكرن، ب تايىەتى شىخېن نەقشەبەندى و قادرى ھېزەكا بەرفرەھ دناق كوردان دا ب دەستقەئينا بوو ئەف ھېزا وان ل سەرانسەرى كوردستانى بەلاڧ ببو ژبەرکو كارتىكرنا ھېزا شىخان ل سەر سنوورىن ھۆزان ژى ھەبوو ژبەر ھندى ئەوان دشيا ئەقى ھېزى بۆ چارەسەركرنا ھەفرىيا دناقبەرا ھۆزان دا بكارىين، ئەف چەندە پالدمەرەك راستەقىنە يى دمرکەفتنا شىخان بوو دناق جفاكى كوردى دا چونكى ئەو دناق ھۆزان دا سەرەخۆ بوون، ئەف چەندە رامانا ھندى ددەت ئەوان بەشدارى دشر، ھەفرىكى و تۆندۆتىژيا دناقبەرا ھۆزان دا نەدكر، ژبەر ھندى ئەوان دشيا رۆلى نافېزىقانىكەر و ئاشتىخوۋازى د شەر و ھەفرىكىن دناقبەرا ھۆزان دا يان دناق ھۆزى بخۆ دا بگېرن چونكى كارتىكرنا ئەوان نەبتى گېردايى سنورىن ھۆزىن ئەوان بوو، ھەرۋەسا دگەل رۆلى ئەوان يى گرنگ شىخان گەلەك ئەندام دناق ھۆزىن جۇراوچۇر دا ھەبوون و دشان سەرۆكاتيا ھۆزان ژى ۋمرگرن، ئەف چەندە ئەگەرى

سەرەکی یخ پەیدابوونا هیژا شیخان و سەرکردایەتیکرنا شۆرەشیێ کوردی ژلاێ ئهوان قه بوو ل دووماهیا چەرخێ نۆزدی. ئەندامێن رێبازێن سۆفیگه‌رییان نەبتنی دناڤ هۆزان دابوون هەروەسا دناڤ جوتیاران، کرێکاران و چینی دێ یێن جفاکی دا هەبوون. ژبه‌ر هندێ شیخان پشته‌قانییه‌ک به‌رفره‌ یا جفاکی کوردی ب دەستقه‌ئینا بوو (McDowall, 2003,10; Jwaideh, 2006,144-193). ل قێرێ دیار دبیت ئیدی ل جه‌ی دام و دەرگه‌هێن میری شیخ ببوون دەرگه‌هێن سەرەکی یێن جیه‌جیکرنا فەرمانێن کارگیرێ یێن دەرگه‌تا ئوسمانی ل کوردستانێ.

هه‌ژی به‌ بیژین به‌یژبوونا شیخان و پێشکه‌فتنا هیژا ئه‌وان نەبتنی ژ چوارچووڤی پیرۆزیا وان یا ئایینی هاتبوو به‌رۆڤاژی پێشهاتێن سه‌ختیێ کوردان ژێ رۆل دەرکه‌فتنا هیژا وان دا هەبوو، دووماهیا چەرخێ نۆزدی سه‌خترین قوناغ بوو ژبو کوردیێن دناڤ دەرگه‌تا ئوسمانی دا، مه‌ترسیێن رۆسیا قه‌یسه‌ری ل سەر رۆژه‌لاتی دەرگه‌تا ئوسمانی رۆژ ب رۆژی به‌ره‌ف زیده‌بوونی ده‌ات، ل سالیێ ١٨٧٧-١٨٧٨ شه‌ریێ ئوسمانیان دگه‌ل رۆسیا قه‌یسه‌ری ده‌قه‌ریێ کوردی وێرانکر بوون. پەیدابوونا هه‌زا نەته‌وايه‌تی دناڤ ئەرمه‌نیان دا و به‌یژبوونا چالاکیێن سیاسی دناڤه‌را وان دا کورد تووشی گه‌له‌ک ئالۆزییان کربوون. هەروەسا ئاریشیێن ئابووری، برس و کولبی یێن دەرگه‌تا ئوسمانی کارتی‌کرنه‌ک خراب ل سەر ده‌قه‌ریێ کربوو. ئەف کاودانیێ ئالۆز هۆکاریێ سەرەکی یێن دەرکه‌فتنا رۆلێ شیخان دناڤ جفاکی کوردی دا بوون و ئەف چەنده نەبتنی ببوو ئەگه‌ری پێشقه‌چوونا رۆلێ شیخان دبیاڤی ئایینی دا به‌لکو دبیاڤی ئابووری ژێ دا، په‌یوه‌ندییه‌کا به‌یژ دناڤه‌را مریدیێ شیخان و خوارن، پاره و ئەردی وان ژ مریدیێ خو و مردگرت هەبوو. ل قێرێ دیار دبیت داها‌تی رۆله‌کی به‌یژ دیه‌داکرنا پشته‌قانیێ شیخان هەبوو (Bajalan, 2015,26; Jwaideh, 2006,144-147; Kılıç, 2022,5).

ل ده‌می ده‌سته‌هه‌لاتا شیخان به‌یژ بووی ماڵباتیێ شیخان دیار بوون، ل ده‌قه‌ریێ ئاکنجیێ وان کیم و هۆزیێ بجوویک لئ ئاکنجی ب تایه‌تی ل ده‌قه‌ریێ شه‌ر و ئاگوکی لئ هه‌ین پتر ئەو به‌یژ که‌فتبوون و ئەو ده‌قه‌ریێ هۆز لئ به‌یژ شیخ لئ به‌یژنه‌بوون و ل ده‌قه‌ریێ هۆز لئ نه‌هه‌ین لاوازیوون دانا زه‌قیان ب شیخان ژ ترسیێ دەرگه‌تا ئوسمانی دا رۆله‌کی گه‌رنه‌گ ددیاریبوونا پێگه‌هێ ئاغا و شیخان دا هەبوو. دراس‌تی دا سیسته‌می کارگیری یخ سه‌نجه‌ق و کارگیریێ ناڤخویی ل سالا ١٨١٩ هاتبوو ژناڤه‌رن و چوو سیسته‌میێ نۆی یێن ئەردی ل سەر ده‌قه‌ریێ کوردی نه‌هاتبوو جیه‌جیکر، ل جه‌ی ئەقی چەندی رێبازێن سۆفیگه‌ری و ئاغا به‌یژبوون و بوون خو‌دان ده‌سته‌لات برێکا و مرگرتنا ئەردان دگه‌ل هندێدا حکومه‌تا ناڤه‌ندی چوو پێنگاف ب دژی وان

نەھافىتتوبون ژبەر ھندى بړيكا بدهستتهئنانا ئەردان ئەو وەك دولەتتى لىھاتتوبون و گەلەك جاران دولەتتى بخو ژى ئەرد ددا ئەوان, (Gözel, 2007, 31; Özok-Gündoğan, 2014, 160-175).

دراستی دا بهیژترین ھۆکارین ل پشت دەرکەفتن و بهیژبوونا ئاغا و شیخان یاسا ۱۸۵۸ بوو. چونكى یاسایا ۱۸۵۸ ب شیۆهیهكى گشتى كارتیكرن ل سەر خرابكرنا پيشهاتین ئابوورى و بناخین جفاكى ل كوردستانى ھەبوو، ئەقى یاسایى داکوكى ل سەر دانا پارەیی بو ریشهبەریا تۆمارین ئەردان دكر ھەروەسا دراستی بەرجەستەكرنا زەقیین چاندن ب شیۆهیهك یاسایى ئارمانجا یاسایا ۱۸۵۸ بوو دبەرامبەردا پیدقیبوو خۆدانى مۆلكى كوژمەیهكى باش یى پارەیی بدمت ریشهبەریا تۆماركرنا ئەردى (Van Özok-Gündoğan, 2014, 160-175). ل ئەقى ماویدی دا ریشهیهكا دیار یا گوندین كوردان ب شیۆهیهك تەمام یان پارچەك مەزن ژى ل سەر ناقي ئاغایان ل كوردستانى ھاتبوون تۆماركرن و پشتى ھینگى ئەوان ئاغایان گوند بجه دەئلان و ب شیۆهیهك بەردەوام دبوونە خۆدانین ئەردى. ھەرچەوابیت، ئەقى چەندى ھەمى گوندین كوردستانى بخو ئەدگرتن چونكى گەلەك گوندین چیاىى خەلكى ل سەر ناقيین خو تۆماركربوون دگەل ھندیدا ل دەشتان وەك دابوونەريت گوند ل سەر ناقيین ئاغایان ھاتبوون تۆماركرن. ئەف چەندە ببو ئەگەرى لاوازبوونا رموشا ئابوورى یا ھۆزان و تاكە كەسین زەنگین یین ئاغا دیار بوون و ریشهیهكا دیارا ئاغایان بوونە خۆدانین ئەردین بەرفرەھ، دگەلەك ھالەتان دا خەلكى ئاسایى بوونە ھەقىشكىن وان یان كەراخین وان، ئەف چەندە بو ئەگەرى بهیژبوونا ھیزا ئاغایان ل سەر خەلكى ئاسایى ھەروەسا شیخان كونترۆل وەك مۆلكین خو ل سەر وان ئەردین بو وەققى ھاتینە دیاركرن كربوو، بړيكا بكارئینانا كەسایەتیا خو شیخان وەك ئاغایان ئەردین جوتیاران ل سەر ناقيین خو تۆمار كربوو (Yücel, 2023, 130-155).

ب ئەقى رەنگى د سىستەمى ئۆى یى كارگىرى یى دولەتا ئوسمانى دا ئاغا و شیخ بوون ریشهبەرىن كارگىرى و سیاسى ل كوردستانى دەستەلاتا ئەوان زۆر بەرفرەھ بوو، ھەر تىشتى ئەوان دقیا بړيكا دەستەلاتا خو دكرە دبن كونترۆل خو قە.

تەمەرى ئېكى: ئامادەكەرن و پېكەتەيىن ياسا ۱۸۵۸

ل چەرخى نۆزدى دۆلەتە ئوسمانى دناقۇدا تووشى ھەفرىيان بېو ئەق چەندە بۆ ئەگەرى ھندى دۆلەتە ئوسمانى ھزرى دگۈھورىنا ھىزىن خۇ يىن لەشكەرى دا بکەت و ب ئەقى رەنگى ژ سوارچاكان بەرىخۇ دابۆ ھىزىن پيادە، ژيۆ بدەستقەئينا ھىزىن پيادە حکوومەتە نافەندى ل ئىستەمبۆلى ھەولدابوو خۇ بەيىز بکەت، ب ئەقى چەندى ديار دبیت حکوومەتە ئوسمانى دقيا گرۆپىن بەيىزىن نافخۇيى ژنافبەت(Davison, 2015, 111-114).

ژبەر ئەو چاڪسازيىن دۆلەتە ئوسمانى دئەقى ماومىي ئەنجام دايى ھەروەسا ئەو شەرىن ئەنجام دايى يان بەشدارى تىدا كرى ب گرانى ل سەر مەلمىن ئەوى پادەستيان لەورا ل سالىن ۱۸۵۰ و ۱۸۶۰ دۆلەتە ئوسمانى تووشى گەلەك ئاستەنگ و ئاريشىن دارايى بېو، ژلايەكى دى قە دۆلەتە ئوسمانى بزاقدكرى داهاتى خۇ يى نافخۇيى زىدە بکەت، چونكى بۆدجى دۆلەتتى ژۆر لاواز بېو پېدقېيوو دۆلەتە ئوسمانى قەرزان ژ دەر قە ب دەستقەبىنت يان داهاتى خۇ يى نافخۇيى زىدە بکەت، ھىزىن حکوومەت و سىستەمى نافەندى پېدقې ب ياسايەك نۆى ژيۆ ب دەستقەئينا دەستكەفت و باجان بوو، ئەقە مەزىنترىن ئاريشەيا دارايى بوو ب دام و دەرگەھىن ئابوورى و كارگىرى يىن دۆلەتە ئوسمانى دناقبەرا ۱۸۵۶-۱۸۷۶ كەفتى و دناقبەرا ئەقان سالان دا دام و دەرگەھىن كارگىرى يىن دۆلەتە ئوسمانى تووشى گەلەك ئاريشىن ھەستيار بېوون و دۆلەتە ئوسمانى دقيا وان ئاريشەيا برېكا دەركرى ياسايىن نۆى چارەسەر بکەت (Gözel, 2007, 35).

ل ژىر قەپىژا ئەقى چەندى دەستقەلاتا ئوسمانى ل ۶ خىزىرانا ۱۸۵۸ ياسايەك نۆى بۆ رېكخستنا ئەردىن دۆلەتتى دەركر، دېنەرەت دا ئەقە ستراتېيەك نۆى يا ھەلەسەنگاندنا ياسا دۆلەتە ئوسمانى يا چەرخى نۆزد بوو. ئەقە ئىكەمىن ياسا مۆدرىن يا ھەمە لايەن و رېكخستنا ياسا ئەردى يا دۆلەتە ئوسمانى بوو، ئەقە ياسايە ژ ۳ پىشكان و (۱۳۲) ماددەيان پېكەتەت و تىدا ھاتىە دياركرى ئارمانجا سەرەكى يا ئەقى ياسايى رېكخستنا ژىدەمىن ياسا ئەردى يا دۆلەتە ئوسمانى يە و خۇ ژ ھەمى ياسايىن كەقن، رېسا و بىنەما و شەرىن ياسايى يىن ل سەر مافىن ئەردان دھاتە كرن دوور دكر Attila Aytekin, 2009, 936; The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858).

ياسا ساللا ۱۸۵۸ چەندىن تايىبەتمەندىيەت گىرگى يېڭى مۇدريىن و ياسا رېكسىستان يېڭى تېدا ھەين، بناخى سەرەكى يىڭ ئەقلى ياسايى د ماددەيى (۸) دا ھاتىە دياركرن و رونكرى يە: " ئەردى گوندى يان باژىرى ناھىيە قەگۆھاسىتن يان دان ژ خۇدانى ئەردى بۇ ئاكنجىيىن گوندى يان بۇ كەسەكى يان دوو كەسىن ئەوان دناقبەرا خۇدا ھەلبىزارتى، پېدقېيە پارچىن ئەردى ب ھەر ئىكى ئاكنجى ل گوندى بېيە دان، دشىن دايە ئەرد ل سەر ناقتى ئەوى كەسى بېيە تاپۇكرن ئەوى ھەزا ئەقلى چەندى ھەي" (Attila Aytekin, 2009, 936; The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858; (The Ottoman Land Code, 1890).

ھەرۋەسا د ماددى (۹) يى ياسايى دايە دياركرن زەقىيا ب بەرھەم بۇ بكارھىنانا كارەكى دى قەدەغەيە، سەرپرايى ھندى ئەق چەندە ب زەحمەتە ل دۇيى داخوازىيىن دمولەتى ل سەر خۇدانى مۇلكى بېيە سەپاندن، و ماددەيى (۱۰) رونكرى يىبە دشىان دايە زەقىيا چاندنى بېيە پاقركرن و گولاندن، ماددەيى (۱۲) دياركرىيە پېدقېيە زەقىيىن ب شىۋەيەك ب كۆم ب دەستقەھاتىن بېيە دابەشكرن، ھەرۋەسا ماددەيى (۱۷) دياركرىيە پېدقېيە داروبار دناق ئەردى دا بېيە چاندن، ماددەيى (۲۵) رونكرى يە دشىان دايە ئاقاھى دناق ئەردى دا بېيە ئاقاكرن، ماددەيى (۳۱) ئاشكەراكىيە دشىان دايە ئەردىن ئاسى بۇ چاندنى بېيە دروستكرن يان پاقركرن، ماددەيى (۶۸) يى ياسايى دايە دياركرن ب بەرچاڧ و مرگرتنا بارودۇخ و كاودانىن ئەچاقەرلىكرى نابىت زەقىيا چاندنى پتر ژ (۳) سالان نەھىيە چاندن، د ماددەيى (۳۶) ھاتىە خۇدانى/ خۇدانا مۇلكى گشتى دشىت ئەردى خۇ بدمەت ھەر ئىكى ئەوى/ ئەوى بقىت ئەقچا چ ب پارە بىت يان ب گۆھورىن بىت، ماددەيى (۴۹) ديار دكەت ل دممى مۇلەتا خۇدانى داروباران، بەرھەم، ئاقاھى بۇ بكارھىنا زەقىيا گشتى خلاس دبىت و رادەست دىزگەھىن ككۆۋۈمەت دكەت يان دفرۇشت پېدقېيە برىكا دام و دىزگەھىن پەيۋەندىدار بدمەت دياركرن ئەوى/ ئەوى ئەو ئەردى دا بكرى و ھەرۋەسا ديار بكەت ئەو ئەرد يىڭ گشتى يە و داروبار يىڭ دناق دا ھاتىن چاندن يىڭ تايىبەتن. ماددەيى (۵۴ و ۵۵) ئاشكەرا دكەت زارۇكى ئىكى، بابى و دىكى مافى مىراتگىرىيا ئەردى يى ھەي و برىكا دانا پارە دشىن ئەردى خۇ ب دەستقە بىنن، ماددەيى (۹۹) تېدا دەستقەلەت دايە دمولەتى پىنگاقان بۇ پاراستنا ئەردى خۇ باقىزىت، ماددەيى (۱۰۳) دياركرى يە دشىان دايە مامەلە ب زەقىان بېيە كرن و ب مىراتگىرى بېيە و مرگرتن و ماددەيى (۱۳۰) تېدا مەرچىن كونترۇلكرنا گوند و باژىران ژلايى دمولەتى قە ھاتىنە شىرۇقەكرن (The Ottoman Land Code of 27th

دبیت ئارمانجا سەرەكى يا ئوسمانىيان ژ ئەفئ ياساين ئەو بۇ دقيا ل پاشەپۇژ ھەمى ئەرد بەھنە تۆماركرن و ئەف ماددەيە ل سەر دەقەرپن كوردستانى جىيەجىكرينە.

ياسا ۱۸۵۸ ژلاين ئزنەيەكن ب سەرۆكاتيا (ئەحمەد جەودەت پاشا)ى قە ھاتبوو بەرھەفكرن، لئنى بۇ ماومەيەكن دريژ ل سەر ئەفئ ياساين كاردكر و ھەمى باشى و خرابيپن وئ بەرجاف وەرگرتببون، چوو بەندين ياساين وەلاتين بيانى نەكريبون دناق دا، بەلئ ئەف ياسايا ئوسمانيا ل سەر بناخەكن گشتگر نەھاتبوو ريڭخستن و جىيەجىكرن بەرۆقارژى ياساين جواروجور ل سەر ھەريمپن دمولەتا ئوسمانى ھاتبوون سەپاندىن، ژيەر ھندئ ئەو ياساين ل سەر دەقەرپن كوردى دھاتنە سەپاندىن دجياواز بوون و ئوسمانيا ئەف سىستەمە ل سەرانسەرى دمولەتا ئوسمانى جىيەجىدكر و ريڭخستنا ياساين و جىيەجىكرنا وان ل سەر ھەريمپن دمولەتا ئوسمانى گەلەك گرنگ بوون داكۆ بشيت كونترلى ل سەر ئەردين ميرى بكت، چونكى ل دەمئ ئەف ياسايە ھاتىە بكارئينانا پتريا ئەردان يپن ميرى بوون، بريڭا بەلاقكرن و بكارهينانا ياسايا ئەردى ببوو ژيەردەك دروست بۇ بدەستقەھينانا دەستكەفتان سەپمراى ھندئ ياسا ئەردى پتر ئەردين ميرى بخوقە گرتببون، دمولەت چاقەرئ ب دەستقەھينانا داھاتى ژ گرۆپپن نەدناق ئەردئ دمولەتنى دابوو، چونكى ئەرد ل سەر پينچ پشكان وەك ميرى، مۆلك، ومقف، مەترۆك و ئەردئ بئ خۇدان ھاتبوو دابەشكرن (Gözel, 2007, 36; Bayraktar, 2015, 242). ب ئەفى شىوئى:

۱. ئەرد مۆلك: ئەو ئەرد بوو يى دەستى خۇ دانا دا و گرئدايى ياسيا ئيسلامى بوو، دچوارچووئى دمولەتا ئوسمانى دا و دوو ماف گرئدايى خۇدانئ ئەردى بوون (مافئ خۇدانئ ئەردى) و (مافئ ئەوئ ئەرد بكارديننا) و ئەف مافە دكەفتنە سەر ملين خۇدانئ ئەردى .

۲. ئەردئ ميرى: ئەفە ئەردئ دمولەتنى بوو، واتە ئەردئ خۇدانئ مۆلكى يى دمولەتنى بوو و دمولەتنى بكارنەدئينا بەلكۆ كرئكاران ب شىوئ كرئكرنئ بكارديننا و وەك خۇدانئ ئەردى سەرمەرىي دگەل دكر.

۳. ئەردئ ومقف: ئەفە ئەو ئەرد بوو يى بۇ كاروبارپن ئاييىنى وەك دروستكرنا مزگەفتان دھاتە تەرخانكرن.

۴. ئەردى مەترۆك: يى گشتى بوو بۇ خزمەتگوزارىيىن گشتى وەك گۆرستان،
رىك و جەيىن گشتى دەھاتە تەرخانكرن.

۵. ئەردى بىن خۇدان: ئەو ئەردى نەھاتە بكارئىنان و بىن خۇدان بوو ئەگەر ئىكى
قىابا ئەقى ئەردى بۇ ماومىيەكى دياركرى بكاربىنت هينكى پىدقى بوو
دەستوىرى ژ دمولەتى وەربگىرىت و ئەو دا مافى بكارئىنانا وى
ومرگىرىت (Bayraktar, 2015, 243-246).

دىاسا ۱۸۵۸ دا مافى بكارئىنا ئەردى مىرى ب شىۋمىيەك بەفرەھ و راستەوخۇ
ھاتبوو دان و مافى خۇدانى ئەردى دگەل يىن دمولەتى ھاتبوو گرېدان، ئەردىن وەك
ئەردى مىرى، رىكىن گشتى، دارستان و رىك بۇ بكارئىنانى ژلايى گوندىيان قە ژبو
بدەستقەئىنانا پىدقىيىن ژيانى ھاتبوو تەرخانكرن، ئەق ياسا يە گرنگ بوو چونكى
ببوو رىگر درىكا ئاغا و ئاغايىن ھۆزان دا ئەوان نەدشيا ب شىۋمىيەك راستەوخۇ
كونترۆلى ل سەر ئەردىن گشتى يىن گوندىان بگەن. تۆماركرنا ئەردىن مىرى لژىر
ناقى ئەوى كەسى بكاردىنىنانا ئارمانجا سەرەكى يا ئەقى ياسايى بوو، دمولەتى مافى
تۆماركرنا ئەردى و فرۇتنا ئەردى برىكا گرېبەستەكى ھەبوو دگەل دانا ئەردى ب وى
كەسى ئەو بۇ چاندنا بەرھەمان بكاردىنىنانا ھىقىا دمولەتى ئەو بوو ھىزىن واستەكار
ئەوين دناقبەرا حكومەتى و كرىكەرى دا ژناقچىن، د شىۋمىيەكى تىۋرى ئەردى مۆلكى
دەستى حكومەتى دابۇ ب شىۋمىيەك بەرومخت ددا كرىگرى دا بكاربىنت و دمولەتا
ئوسمانى راگەھاندبۇ ئارمانجا وان يا سەرەكى ژئەقى چەندى دزايەتىكرنا ئاغا و ھىزىن
ھۆزان بوو ئەوين ب شىۋمىيەكى دابوونەرىتى بووين واستەكار (Gözel, 2007, 36-38;
Bayraktar, 2015, 243-246). بەلى بەرۋفاژى ئەقى ياسايى دەستەھلاتا ئاغايان پتر بەيز
كربوو.

ب شىۋمىيەك گشتى ياسا ۱۸۵۸ ب گرنگى قە رىكخستەك ئىخستبوو
دناف كرىكارىن چاندنى يىن تاك و بچوويك دا، و دبەندى ۸ يى ئەقى ياسايى دا
ھاتىە دياركرن، كۆ نابىت ئەردى گوندىكى بىتنى ب كەسەكى يان دووان بەيىتە دان،
دروستكرنا زەقيان بىتنى ب وان دەھاتە دان ئەوين گوندىن وان ژناقچووين و چوو ھىقىى
بۇ ئاكىنجىبوونى ل گوندىان نەماين. نەياسايى كەقن و نەياسايى نۆى سنووردارىيا ئەردى
مىرى ديار نەكر بوو لەورا ئەق چەندە نەبو رىگر درىكا دروستكرنا زەقيان دا، ھەروەسا
ل دووماھىيا سەردەمى دمولەتا ئوسمانى ب تايىبەتى پشتى ئەردى مىرى بۇ مۆلكى ھاتىە

فەگۈھاستن گەلەك زەھىيىن نۆى يىن چاندنن ھاتبۇون دروستكرن (Gözel, 2007, 36-38).

ب ئەقى رەنگى خۇيا دىبىت ئەقى ياسايا ئوسمانيان كارتىكرەك كوور ل سەر كوردستانى كرېوو و بۇ ئەگەرئ بەيزبۇونا دەستكەفتىن تايىبەت و ئارمانج ژ ئەقى چەندئ زىدەكرنا بەرھەمىن چاندنن و ھەرگرتنا باجەيان دەرژمەندىيا خودانىن مۆلكى دا بوو، ژ ئەنجامئ ئەقى چەندئ ھۆزىن كوردى يىن كۆچەر و نەكۆچەر نەچاربۇون بەرىخۇدان چاندنن، دشان دايە سالأ ۱۸۵۸ بەيتە نىشاندان ھەك خالەك وەرچەرخانا رىكخستنا ئەردى دا، و ب ئەقى رەنگى كەسايەتەن ھۆزىن كوردى يىن ديار بەيز كەفتن و ب شىۋەيەك بەرچاڧ مفا ژ ئەقى ياسايى وەرگرت (Degli Esposti,, 2020, 80-81).

تەمۋرئ دووئ: ئارمانجىن ياسا ئەردى يا ۱۸۵۸ و جىبەجىكرنا ئەوئ ل كوردستانى

ئارمانجا دۆلەتتا ئوسمانى ژئەقى ياسايى ب شىۋەيەك جودا جودا ژلايى فەكۆلەرانشە ھاتىبە شەرۋقەكرن، دئەقى جوارچوۋقى دا سىئ ھزروبىر دەريارمىي ئەقى ياسايى د دژىدەران دا خۇيا دىن، ھەندەك ھەسا ھزىر دكەن ئارمانجا سەرەكى ژئەقى ياسايى تۆرماركرنا زەھىيىن دھاتنە بكارھىنان بوو، ھەندەك ھەسا ھزىر دكەن ئارمانجا دۆلەتتا ئوسمانى پىششەبىرنا چاندنن بوو و ھەندەك ھەسا بوودچن ئارمانجا وئ دەست نىشانكرنا سىستەمەك باجان يى رىكخستى و گونجايى بوو.(Bayraktar, 2015).

ئارمانجا سەرەكى يا ئەقى ياسايى ئەو بۇ پىدقېبوو تاكە كەسىن بكارھىنەرىن زەھىيا مۆلەتەك ياسايى بۇ زەھىيىن دۆلەتتى وەرگرتن، ل دۇيىف بەلگەنامەيا ياسايا ۱۸۵۸ و ھەندەك ژىدەران ھەلئسەنگاندىيە ھەمى زەھىيا و دانا مۆلەتان ب بكارھىنەرىن راستەقىنە يىن زەھىيان بۇ و ب تايىبەتتى جۆتيارىن بچوويىك بىوون جەھى بايەخ پىدانا دۆلەتتى، و ب مەرەما لاوازكرنا ئاغا و دەرەبەگان ستراتىيىيا پىدانا مۆلەتتى ب جۆتياران دۆلەت پالدابوو ھزرى ل كونترۆلكرنا ل سەر زەھىيان بكت داهەفرىيا خەلكى ل سەر زەھىيىن دۆلەتتى ژناقىبەت، ھەرۇمسا پىششەبىرنا چاندنن ئارمانجەك دى يا ئەقى ياسايى بوو و تىدا ھاتبۇو دياركرن، كۆ دشان دايە مۆلەتتى ب وان كەسان بدمن يىن ب شىۋەيەك نەياسايى ئەردئ دۆلەتتى بۇ ماومىي دەھ سالان بۇ چاندنن بكاردىنن، پىشتى بۇرىنا ۋەختى دەست نىشانكرى دشان دابۇ پىرابوونىن ياسايى پىشتى سى سالان بۇ ھىلانا زەھىيان بەيت ئەنجام دان، ئەقە سىياسەتەك بۇ راستەموخۇ كارتىكرەك خراب ل سەر گەلەك دىقەرەن كرېوو، بدەستقەئىنان و پىششەبىرنا چاندنن و پاشى بلندكرنا

رېژىمىا بهرهمان داکو رېژا و مرگرتنا باجان بهيته زيدهکرن واته ئارمانجا سهرهكى يا دموهلتا ئوسمانى زيدهکرن باجان بوو دههمان دم دا ئهگهر ئاکنجيين گوندهکى همى ژناقچووين يان گوند بجهيلابيت يان ئهرد هيلابيت بهيار هينگى دروستبوو گوند ل سهر ناقى كهسهكى بتن بهيته تومارکرن ه هينگى ب مهرما ب دهستهئينا داهاتى و زيدهکرن بهرهمان ژبو ب دهستهئينا باجين پيدقى دموهلتى ماف ههبوو مؤهلتا زمقيين بهرفره ب دمت چهندين كهسان (The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858; Attila Aytekin, 2009, 935-951; Bayraktar, 2015, 246-250).

مهرما دموهلتا ئوسمانى ژ دمرکرن ياسايان بو پولينکرن و ريکخستنا قورمان و نويکرن مهرج و ريساين دموهلتى بوو، پشتى ژناقبرنا سيستهمى نيڤ ب نيڤ (۵۰ ب ۵۰) ئهڤ پينگاقه زور گرنگ بوو، ئارمانجا دووى ژ دمرکرن ياسا ۱۸۵۸ ديارکرن بهرپرسايهتيا و مرگرتنا باجان برپکا دانا تاكه كهسان بوو، ئهڤ پرؤسيسا تومارکرن دابيهته ئهگهرى لاوازکرن ئهردىن ميرى ل سهر ئهردىن مؤلكى و ومقى، لايهكى دى يى ئهڤى پرؤسيسى ئهو بو كونترولل ل سهر هيذا كهسايهتيا بهيز بكهت چونكى دئهڤى ياساي دا هاتبوو نايبت كهسهك بتن كونترولل ل سهر ئهردى گوندهكى بكهت، وهسا دياره پهيوهنديهك راستهوخو دناقبره داخوازيين بازاری و همولين دهستههلاتا ناقهندى ژبو پهيرومکرن و ريکخستنا جييهجيکاريا کارگيرى ههبوو، ژبهه هندى ياسايا ۱۸۵۸ گهلهك هزروبيرين گرؤپين جودا جودا بهرچاف و مرگرتبوون و ئارمانجا ئهوى يا سهرهكى و مرگرتنا باجان بوو، لهورا دببت دهستههلاتا هيذا ناقهندى برپکا كونترولکرن باجين ئهردى دموهلتى بهيز بيت و ياسايا ۱۸۵۸ وهك هيژهك بسپور هاتيه و مسفكرن چونكى گهلهك دام و دمزگههين دموهلتا ئوسمانى تيدا بهشدار بوون و همىا ههفرکيا ئيك و دوو ژبو دانووستاندن و سهرکهفتنى دکر (The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858; Gözel, 2007, 42-44; Bayraktar, 2016).

ياسا ۱۸۵۸ ب ههولهك گشتى يا دموهلتا ئوسمانى دمرارهى ئهردى و داخوازيين دموهلتى دمرارىمى باجان هاتيه نياشان دان، چونكى پيدقيياتيا و مرگرتنا باجان ژلايى دام و دمزگههين دموهلتى قه گرنگ بوو داکو همى داخوازيين دموهلتى ب و مرگرتنا باجان قه بهيته گریدان، دگهل جوداها هزروبيران ل دور داخوازييا بکارئينانا ئهردى ئهو كهسنى ئهرد ل سهر ناقى ئهوى دهاته تومارکرن ل سهر ئهوى پيدقى بو باجا وى

ئەردى بىدەت; 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858; The Ottoman Land Code of 1890).
The Ottoman Land Code, 1890).

ل دۇيىق بەندى ۳ ياسا ۱۸۵۸ تۆماركرنا مۆلكى ئەرك بۇ و دگەل تۆماركرنا مۆلكى (تاپۆكرنا مۆلكى) خۇدانى ئەوان دهاته دياركرن ھەروەسا جەن مۆلكى دگەل سنوور و رووبەرى وان دهاته خۇياكرن و ل سەر رىقەبەرىيا تۆماركرنا مۆلكان پىدقى بوو پىزانىيىن دروست يىن تاپۆكرنا ئەردان تۆمار بكمەن و ل دۇيىق ئەقى ياسايى ئەدبوو كەس بزاھا زىدەكرنا سنوورى ئەردى خۇ ل سەر حسابا كەسەك دى بكتە، ئىبەر ھندى دپاستى دا تاپۆ زۆر گرنگ بوو ئىو جوتياران و خۇدانىن مۆلكى چونكى ئەو تاكە بەلگەنامەيا ياسايى بوو تىدا مۆلكى خەلكى بەيتە دياركرن، پشتى چاپكرن و بەلاقبونا ياسا ۱۸۵۸ فەرمانىن گرىدايى جىبەجىكرنا ئەوان و تۆماركرنا ئەردىن مىرى بۇ ويلايەتان ھاتبوون فرىكرىن و ل دۇيىق فەرمانا كارگىرىي يا ۲۹ چرىيا ئىكى ۱۸۵۹ يا ھكومەتا ئوسمانى لژىر ناقي (نقىسىنگەھا تاپۆيا دولەتى) كەسەك بناقى (شەكىب ئەفەندى ۱۸۴۵-۱۸۶۰)^۱ وەك رىقەبەرى تاپۆيى بۇ جىبەجىكرنا ياسا ۱۸۵۸ ل كوردستانى دامەرزاند بوو; Özten, 2009, 58-60; The Ottoman Land Code, 1890; Adiyamanê & Rahman, 2015, 50-55).

بەلگەنامىن ئوسمانى و ئىدەر وەسا ديار دكەن بى ھەبوونا سەنەدان (بەلگەنامەيان)، دىدەقان و ھزركرى (واتە تەخمىنى) رىزمىيەكا زۇرا ئەردىن مىرى ل دەقەرى ب ھىزى ئىخسەتبوون دىن كونترۇلا خەلكى قە دگەل ھندىدا رىزمىيەكا دى يا ئەردان بى سەنەدە ب زۆرى زخەلكى ھاتبوون وەرگرتىن، و ئارمانج ژ دامەرزاندنا شەكىب ئەفەندى ئەو بوو ئەو رەوشا نەياسايى يا دەقەرى بكتەقەيت دىن كونترۇلا ياسايى قە، چونكى ئەركى سەرەكى بى شەكىبى قەكۆلىن و دۇيىقچوونا ئەردىن مىرى ل دەقەرىن كوردى و جىبەجىكرنا ياسا نۆى ل دەقەرى بوو، ھەرچەوايىت ب مرنا شەكىب ئەفەندى ياسا ۱۸۵۸ نۆى ل دەقەرىن كوردستانى نەھات جىبەجىكرن. ل دۇيىق بەلگەنامەيەك ئوسمانى يا دزفرىت بۇ ساللا ۱۸۶۰ پىرۇسىيا جىبەجىكرنا ياسا ۱۸۵۸ ل دەقەرىن كوردى پىدقى بوو ل سەر دولەتا ئوسمانى بەرپرسەكى نۆى فرىكتە دەقەرىن كوردى داكۆ بشىت ئەوى ياسايى جىبەجىبكتە، دهاته پىشېنى كرن ھەر وەختەكى بەرپرسەك نۆى بەيت دەقەرى دى راستەوخۇ كار ل سەر جىبەجىكرنا ئەقى ياسايى ل سەر ئەردىن مىرى كەت و دشىيان دابوو مۆلەتا كاركرنا ئەوان ب خۇدانىن ئەردى يان بكارھىنەرىن

ئەھۋان بەھىتە دان (The Ottoman Land Code, 1890; The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, 21 April, 1858).

پشتى مرنا شەكىب ئەفەندى (صدىق ئەفەندى)^۲ لىجھى ۋى ھاتىبوو دامەرزاندن داکۆ ياسا نۆى نىشا خەلىق كوردستانى بدەت و تا گەھشتنا سدىق ئەفەندى بۆ دەقەرئى بىرپار ھاتىبوو دان ئىك ژ بەرپىرسىن تاپۆئ لىجھى ئەۋى ۋەك بىرپىكاردەر كار بىكەت(Özten,2009,58-60).

ژىدەمران ۋەسا دىياركرى يە سدىق ئەفەندى بۆ ئىكەمىن جار چوو بوو باژىرئى ماردىنئى داکۆ بەرپىرسى تاپۆئ ل ۋىرئى دامەزىنىت و ياسا نۆى نىشا وان بدەت و ئەگەرئى سەرەكى يى چوونا سەدىقى بۆ ماردىنى ئەۋ بۆ ماردىن تاكە باژىر بوو ھەول نەدايى چوو پىنگاغان ژىۋ جىبەجىكرنا ياسا نۆى باقىزىت، و ژىبەر نەشارمىزاييا كارگىرىيا باژىرئى ماردىنئى سەدىق ئەفەندى چوو بۆ ئەۋئى دەقەرئى. لەۋرا قائىمماق ماردىنئى ھاتىبوو ئاگەھداركرن نەھاقتىنا پىنگاغان ژىۋ جىبەجىكرنا ياسا نۆى دئى بەرپىرسايەتى ل سەر ملين ۋى راۋەستىنت. پشتى بەرپىرسىن تاپۆئ ل ماردىن ل دۆر ياسا نۆى ھاتىنە فىركن سەدىق ئەفەندى بەرەف سەنتەرى كوردستانى چوو بوو(Gözel, 2007, 42-44).

ل ۲۰ كانوونا دوۋى ۱۸۶۱ چەندىن پىنگاۋ ژىۋ جىبەجىكرنا باژىرئى ۋەك وان و بەدلىس يىن ب سەر ھەرىما كوردستانى قە بۆ جىبەجىكرنا ياسا ۱۸۵۸ ھاتىبوون ھاقتىن، ل ئەقى دەمى دا ۋەسا ھاتىبوو خۇيا كرن درەنگ ھاتنا بەرپىرسان بۆ كوردستانى ببوو ئەگەرئى نەجىبەجىكرنا ياسا نۆى ل دەقەرئى، ژىبەر ھندئ دەستەھلاتدارىيا كوردستانى داخواز ژ دەستەھلاتا ناۋەندى كرىو ئارىشەيا نەھاتنا رىقەبەرىيىن تاپۆيى بۆ ھەرىم چارەسەر بىكەن، داکو رىقەبەرىيىن تاپۆيى يىن ناخۇيى كاروبارىن بەرپىرسى نۆى رىقەبەرىيىن تا دگەھىت، و ل سەر داخوازييا دەستەھلاتا ناۋەندى داخواز ژ رىقەبەرىيىن ناخۇيى كرىو بئى ھەبوونا سەنەدىان رىكى دىكارئىنانا زەقىان دا بۆ ماۋەيى شەش ھەيقان بگىرىت و پشتى گەھشتنا تۆمارىن تاپۆكرنا ئەردان و دىھالتىن بىكارئىنانا زەقىيىن بئى سەنەدە دا بەرپىرس ھاتىبوون ئاگەھداركرن رىكارىيىن تۆند بەرامبەرى وان پەيرمو بىكەن، ھەرچەۋابىت ئەف شەش ھەيقە دەزروبىرىن دەستەھلاتا ناخۇيى يا دەقەرئى دا ب نەگونجايى ھاتىبوون ھەلسەنگاندن، ئەردئى وان دەقەرئى نىزىكى سنوورى ئىرانى ب ئەردئى ھەستىار ھاتىبوون ۋەسفىكرن و جىبەجىكرنا ياسا نۆى ب شىۋەيەك

نەساخلەم ل قەلەم دابوو، ژبەر ھندى دەستھەلاتدارىيا ناھىخۇ داخاوازا درىژكرنا ماومىي وان شەش ھىشان كرىبوو (Ali, 1997, 139; Bayraktar, 2016, 37).

سەرمەيى ھندى ژىدەر ل سەر ياسا ئەردى يا ۱۸۵۸ يا ئوسمانىيان دزۆرن بەلى شىرۇقەكرنا پىشھاتىن كوردستانا ئوسمانى دقى چوارچووقى دا زۆر كىمەن يان ھەر نىن، زۆر جارن كارىگەرىيا ئەقى ياساين ژاپۇرت و بەلگەنامىن قۇنسۇلخانەيىن بىانى يان گۇتارىن بەرپرسيىن ھكومەتا ئوسمانى ديار بووينە، كوردناسى ھولەندى مارتەن قان برۇنسىنى دپەرتووگا خۇدا (كورد، ئاغا و شىخ و دولەت) ئاشكەرا كرى يە مەبەستا سەرەكى يا ئەقى ياساين ئەو بوو دەرەفت ب ھۆزىن كۆچەر بەيتە دان ل ھندەك دەرەين ل دۇيف ئارەزۇييا وان بەين ئاكنجى كرن ھەرەسا ھندەك چاكسازىن دى يىن رىكخستنا كاروبارىن كارگىرى ل دەرەي ھاتبوون جىبەجىكرن، برونسى دوو شىوازين جىبەجىكرنا ئەقى ياساين ل كوردستانى دايەن دياركرن، ئىك ژ وان جىبەجىكرنەك ھەمە لايانەبوو ل ھەرەيىن دى يىن دولەتا ئوسمانى ھاتبوون جىبەجىكرن و ئەق چەندە ببوو ئەگەرئ ھندى ئەرد ب شىوہىەك راستەوخۇ بكەقنە ددەستى خۇدانىن خۇ دا.جوداھيا كوردستانا ئوسمانى دمەبەستا دوو يا ئەقى ياساين دا خۇيا دبب و ل دۇيف ھزروبيرىن مارتەن قان برۇنسى دەرەنجامىن ئەقى ياساين بتى مفا گەھاندبوو ھندەك گرۇپىن خودان دەستھەلات [نوخبەكا ديار يا جقاكى كوردى] و مەبەستا سەرەكى يا ئەقى ياساين ئەو بوو ئەرد بەيتە ياساكرن و رىك ل گەندەلىي بەيتە گرتن (Van Bruinessen, 1992, 238; Van Bruinessen, 2005, 33).

ئارمانجا سەرەكى يا بزاڧىن چاكسازىن ئوسمانىيان يىن دناقبەرا سالىن ۱۸۳۹-۱۸۷۶ دا ب تايەتە يىن چاكسازىيا ئەردى و مەرەزىكرنا كارگىرىيان لاوازكرنا دەستھەلاتا مىرگەھ و مىران و دروستكرنا پەيوەندىن راستەوخۇ دناقبەرا سەرۆك ھۆز (ئاغا) و ھكومەتە دا بوو، ئەو رىكا ئەق چاكسازىيە پى دھاتنە ئەنجام دان كارتىكرنەك خراب كرە سەر جقاكى كوردى، سىستەمى رىكخستنا دەرەگەيىن كارگىرى و ئەردى ئەوئ ل كوردستانى دھاتە جىبەجىكرن ل دۇيف بىنەماين ياسا ئوسمانىيان يا سالا ۱۸۵۸ دھاتە پەيرموكرن و جىبەجىكرنا ئەقى ياساين زلاين والين عىراقى (مىدھەت پاشا ۱۸۶۸-۱۸۷۱)^۳ ل كوردستانى بۇ ئەگەر پەيدابوونا چەندىن جۇرىن ئەردى ھەك ھەك مۆلك، ئەردى خزمەتگوزارى و ئەردى مىرى (دولەتە) كۆ برىكا كارگىرىن دولەتە سەرمەرى دگەل دھاتە كرن يان ددانە ب كرى (Ali, 1997, 286).

ل دۆيىف ياسا نۆي يا ئەردى، سىستەمى ئەردى ل كوردستانى ب ئەقى رەنگى بوو، ئىكەم باجە ل سەر ھەمى گوندان ھاتبوو سەپاندن و رونكر بۇ پىدقئىيە خەلكى گوندى باجەيان بدمن، دووى؛ دەمى ئەو ئەرد بۇ يى سالانە دھاتە فرۆتن و پىدقئىيە بكرى ئەقى ئەردى رېزا ۱۰٪ يا بەرھەمىن ئەوى ئەردى بدمت دمولەتن، كارمەندىن باجە و مردگر تن ب شىومىيەك گشتى دناف باژىر و گوندىن ئاغاين دا دھاتنە ديار كرن (Bayraktar, 2016). ب ئەقى رەنگى ياسا ۱۸۵۸ كارتىكرنەك ديار ل سەر جۆتيارىن كورد كر و ژ گەلەك مافىن خۆ ھاتنە بى بەھركرن و رموشەك نۆي ب سەر كوردستانى دا ھات چونكى ب ئەقى ياسا رىكخستنا ئەردى يا ئوسمانيان دقەرەين رۆژھەلات و باشوورى رۆژھەلاتى ئەنادۆلى كرە دبن دەستەھلاتا ئاغاين ھۆزان و شىخان ھە (Özdemir, 2006, 92).

ب بەراوردى دگەل باشوورى عىراقى سىياسەتا ئەردى يا مىدھەت پاشاى ل كوردستانى تووشى چەندىن ئاستەنگان بوو و چەندىن دمرئەنجامىن خراب ل پشت خۆ ھىلان، بەرى دمرکەفتنا سىستەمى تاپۆى رېزا ۷۵٪ يا ئەردى لىواين كەرکوك، سلىمانى، ھەولير و مووسل دبن چاقدىرييا جۆتياران دا بوو ب كىمى ھەر ئىك ژ ئەوان (۲۰۰) دۆنەم ھەبوون، دگەل دمرکەفتنا سىستەمى تاپۆى دمرفەت بۇ ئاغاين ھۆزان و رىقەبەرىن باژىران ھاتە پىش ئەقى ئەردى ژ جۆتياران و مرگرن، چونكى ل ئەقى دەمى دا ئەگەر جوتيارەكى قىابا زەفيا خۆ تاپۆ بکەت پىدقى بۇ كوژمەيەكى پارەمى ب دەت دمولەتا ئوسمانى جۆتياران نەدشيان ئەقى چەندى بکەن و ئەردىن خۆ ل سەر ناقى ئاغا و شىخان تۆماردكرن و ئەف چەندە ب چەندىن ھەولین جۆراوجۆر وەك پاراستن، ھاتە ئەنجام دان. ل ئەقى ومختى دا جۆتيارىن كورد يىن ھۆزان پىدقى ھىزەكى بوون رىو پاراستنى و بتنى ئاغاين ئەو شىيان ھەبوون ژبەر ھندى جۆتياران ئەردىن خۆ ل سەر ناقىن ئاغاين تۆماركرن، ب ئەقى چەندى ئەردەكى بەررەرھە كەفتە دبن كونترۆ ئاغاين ھە. دئەقى جوارچووقى دا گەلەك گوند ب شىومەيەك تەمام بى ھىچ مەرچ و بنەمايەك و بى تۆماركرنا چ گرئەستان بۇ پاراستنا مافىن خۆدانان كەفتنە دبن كونترۆلا ئاغاين ھە. بۇ نموونە، ئاغاىەكى دقەرەين پىچوینى ھەولدا ھەمى ئەردى چاندنى يى دكەفیتە باشوورى رۆژھەلاتى پىنچوین ل لىوا سلىمانى لژىر ناقى "مۆلك" ل سەر ناقى خۆ تۆمار بکەت. لەورا ئاغاين ئەردى ھۆزان ب بەھانەيا فەرمانبەرىن و مرگرتنا باجان يان خۆدانى مۆلكى كونترۆلكر، دپاستى دا ل ھندەك دقەرەان وەك دقەرەا چاندنا توتىتنى ل سلىمانى و شارمۆر ئاغاين ب خودانىن ئەردى (مۆلكى) ھاتنە نىاسىن. ل ئەقان دقەرەان ئاغاين ب شىومەيەك راستەوخۆ كونترۆل ل سەر دقەرەين چاندنى كر. ھەر مۆلكەك ژ

ئەوان مۆلك ئۆزى چاقىدىرىيا ئاغايان دناقبەرا (۵۰۰۰) ھزار تا (۶۰۰۰) ھزار كرىكاران ھەبوون و ئەو بوون يىن گۈھدارىيا ئاغايان دكر و ئامادەبوو ژيانا خۇ قۇربانى ئەوان بىكەن، رىقەبەرىن دام و دمىگەھىن حكومەتنى ل دەقەرىن ل بەر دلۇقانيا ئەوان مۆلكان بوو(287-288, 1997, Ali). ل قىرى ديار دبىت بەرىرسىن ئوسمانىان رۆلەك گىرنگ دپالدىنا ئاغايان دا بۇ كونترۆلكىرنا ئەردىن جۆتیاران ل دەقەرىن كوردستانى ھەبوو، ئاغايان ژى ئەق چەندە بۇ خۇ ب دەرەقەت زانىى بوو و بۇ پاراستنا بەرژومەندىى و ھەبەتا خۇ ھەر تىشتى رىقەبەرىن دام و دمىگەھىن ئوسمانى دگوتى بۇ جىبەجىدىكرن.

يا ديارە مارتىن قان برۆنسى بناخى نقىسىنا خۇ ل دۇيى پىزانىن دىلۇماتكارىن بەرىتانى دارشتبوو و ئەق چەند ب ئاشكەرايى خۇيا دبىت مەبەستا سەرەكى يا ئەوى دياركرنا دەرئەنجامىن ئەقى ياسايى ل سەر جفاكى كوردى بوو ئەق ھەولن قانسى بووینە بناخەك گىرنگ بۇ دۇيىچوونا چوارچووقى ئەقى ياسايى و چونكى ھەندەك ژىدىمەر وەسا ديار دكەن ژقەرژا ئەقى ياسايى چەندىن دمولەت ل رۆژھەلاتا ناڧىن ھاتبوون دروستكرن. ل دۇيى بووجوونىن برونسى ياسا ۱۸۵۸ دەرژومەندىيا وان كەسان دابوو ئەوین شیان ھەين ل دۇيى بەرژومەندىين خۇ سەرمەدرىن دگەل دام و دمىگەھىن دمولەتنى بىكەن و ب ئەقى چەندى رۆژەكا زۇريا ئەردان ل سەر ناڧىن خۇ تۆماركرىبون. سەرەرايى ھوورىنىيا دۇيىچوونا برونسى ل دۇيى بەندىن ئەقى ياسايى برونسىنى وەسا ھىزركى يە ئەق ياسايە ب ئىك شىۋاز ل سەر كوردستانى ھەتابوو جىبەجىكرن (Van Bruinessen, 1992, 237-242). ئەق جوداھىيە ببو ئەگەر پەيدابوونا چەندىن گىرۆپىن خۇدان ھىز و دەستەھلات ل كوردستانى و دگەل ھندىدا ژىدىمىن تايىبەتمەند ب ئەقى ياسايى قە خۇيا كرىيە كارىگەرىيا ئەقى ياسا يى ل سەر كوردستانى ب ئەقى رەنگى بوو:

۱. لاوازكرنا ژىرخانەيا ھەقبەش يا ئابوورى يا ھۆز و تاكەكەسان
۲. رەوشا ئابوورى دچوارچووقى ھۆزان دا زۆر خراب كرىبو، رىژەيەكا زۇريا ئاغايان بوون خۇدانىن ئەردى و پىشتەقانىن وان بوونە ھەقبەشىن وان و ئەق چەندە ببو ئەگەر پەيدابوونا ئاغايان ل سەر خەلكى ئاسايى.
۳. شىۋازەك نۆى يى ھەقكارىكرنى دناقبەرا خۇدان ئەردىن باژىران و ئاغاين ھۆزان ئەوین ب بەردەوامى ماينە گوندان پەيدابوو.
۴. تەخىن نۆى دگەل شىۋازەك نۆى يى ژىارنى و خۇدان ئەردىن باژىرى پەيدابوون
۵. دگەلەك ھالەتان دا خۇدانىن ئەردى(ئەندامىن ھۆزان) رىژەيەكا ديارا ماڧىن خۇ يىن دابوونەرىتى ژ دەست دابوون، ببوون ھەقپىشك يان كرىكار و كەراخ دناڧ

زەقىيىن خۇدا و خۇدانىن نۆى يىن ئەردى دىيا وان دىر بىكەت ئەگەر وان
شېابان(Bayraktar, 2015, 253).

سەپەرايى ھىندى دىيان دانەبوو ھىندەك دەرئەنجامىن ئەقى ياسايى بھىنە
پىرسىيارىكرن، رھ و رىشالىن وان پەيۈمەندى ب بناخى ئەقى ياسايى قە ھەبوون، زىدەبوونا
خىراپىا رەموشا ئابوورى دىناق ھۇزان دا نە ئەگەرەك نۆى بوو بەرۇقاڭى ئەقى گىردايى
شىۋاڭى سىستەمى دەرەگايەتى يى ل كوردستانى دھاتە پەيرەمەكرن بوو، ئەقى ياسايى
بىتنى رۇل دىالدىنا ئاغاين دا بۇ بدەستەئىنانا ئەردان نەبوو بەرۇقاڭى بىركا ياسايى
جەرەك دى رۇل وان دىار بوو (Yadirgi, 2017, 113). ھەڭى يە بىڭىن قەكۇلىن و
ئقىسىن كوردناسى ھۆلەندى مارتىن قان برونسىنى گىرگىيەك تايەت
دەئەسەنگاندنا ئەقى ياسايى و پەيرەمەكرنا وى ل كوردستانى ھەيە، سەپەرايى
سەنۇردارىيا چوارچووقى ئەقى ياسايى چەندىن لايەنن گىرنگ يىن رەموشا ئابوورى
دچوارچووقى ئەقى ياسايى ل كوردستانى ھاتىنە شۇقەكرن.

تەمەرى سىي: ياسا ۱۸۵۸ و پەيدابوونا ھىزا شىخ و ئاغاين

سەپەرايى ھىندى بەرى ئەق ياسايە ل دھەرەن كوردى بھىتە جىبەجىكرنا شىخ
و ئاغاين ھۆڭىن كوردى بھىزىبون، دگەل ھىندىدا ل نىقا دووى يا چەرخى نۆزدى
دەستەلاتا شىخان دىناق كوردان دا زۇر بھىز كەفتبوو، ئەگەرەن ئەقى چەندى دىزىرىت
بۇ ئەوى بۇشايا سىياسى يا ژ دەرئەنجامى روخيانا مىرگەھىن كوردى ل دھەرەن
پەيدابووى . دئەقى قۇناغا ھەستىار دا شىخان ۋەك ناھىزىشان دىناقبەرا دىمەلتى و خەلكى
دھەرەن دا كار دكر، دئەقى بياقى دا دىمەلتا ئوسمانى پىشتەقانىا دەستەلاتا شىخان
دكر و خەلكى و ئوسمانىان رىز ل دەستەلاتا ئەوان دگىرت و ھەر دوو لايەنان پىشتەقانىا
شىخان ۋەك ناھىزىشان دكر، ل سەردەمى سۇلتان (عەبدولھەمىد دوى ۱۸۷۶ - ۱۹۰۹)دا
و دچوارچووقى سىياسەتا ئەوى يا پىشتەقانىكرنا ئىسلامى دا پىگەھى شىخان دىناق
كوردان دا زۇر بھىز كەفتبوو و ل دۇيى بەلگەنامەن دىمەلتا ئوسمانى د ئەقى سەردەمى
قۇناغەك نۆى ل دھەرەن كوردستانى دەستىپىكرىبوو چونكى شىخان دەستەلاتا ئايىنى
و سىياسى ل كوردستانى پەيرەمە دكر و بىبون ناھىزىشان دىناقبەرا دىمەلتا ئوسمانى و
كوردان دا(Eppel,2021, 10; Eppel, 2008,15).

ل ئەقى دىمى دا ھىكومەتا ئوسمانىان ۋەسا ھىزىكرىبوو دىوراتى و شەر دىناقبەرا
ھىكومەت و ئاكنجىين رۇڭھەلاتى ئەنادۇلى دا ھەبوون، ژىو چارەسەركىنا ئەقان
ئارىشەيان و ژىناقبەرنا ئەوى دىوراتىن، بەرپىسىن ناخۇيى يىن دھەرەن رۇڭھەلاتا ئەنادۇلى

هندەك ستراتېژيي نۆى بۇ ژناقبرنا ئەوئ دويراتيئ دانابوون و وسە ھزركربوو شىخ دشين ئەقى رۆلى بگيرن و ئەوئ دويراتيئ ژناقببەن، ئەف چەندە زۆرا گرنگ بوو ب بەلگەفە بەيتە سەلمانەن شىخان رۆلەكئ كارىگەر و پىگەھەك بەيز ل دەقەرئ ھەبوو(عەلى، ۲۰۱۳، ۲۰). حكوومەت و بەرپرسين دەولەتا ئوسمانى ل دەقەرئ پشت بەستن ل سەر شىخان دكر ژبو ب دەستقەئنانا پشتەفانى و جىبەجىكرنا فەرمانين دەولەتى و نەھىلانا دياردين خراب و ھزرين خەلەتين خەلكئ دەبارەيى حكوومەتا ئوسمانى ل دەقەرئ. ل ژير قەريژا ئەقى چەندئ ديار دبىت رۆلى شىخان وەك ناقبزيشان دناقبەرا حكوومەت و جقاكئ كوردى دا گرنگ و دجەئ خۇدا بوو چونكى ل ئەقى دەمى دا شىخ تاكە ھىزا كارىگەر بوون ل دەقەرئ ب پامانەك دى ل ئەقى دەمى دا ئەو ھىزا شىايى كونترۆلى ل سەر جقاكئ كوردى بكمەن ھىزا شىخان بوو و تۆمار و بەلگەنامين ئوسمانى مينا ياسا ۱۸۵۸ بەلگەنە ل سەر ئەقى چەندئ لەورا دەولەتا ئوسمانى ل ھندئ گەھشتبوو پىدقەفەيە پشتەفانیا ئەقى ھىزئ بكتە; Gözel, 2007; (Bayraktar, 2015).

ب ئەقى رەنگى ب شىوہيەك رون ناشكەرا دبىت رۆلى شىخان وەك ناقبزيشانىكەر دياسا ۱۸۵۸ دا ھاتىە نىشان دان و ئەو ھىزەكا كارىگەر مل بملئ ئاغا و ھندەك بەرپرس و بازارگانين زەنگين قە بوون و كارتىكرن ل سەر پروسيسا تاپۆكرن ھەبوو ھەروەسا مفا ژب دەستقەئنانا پارچەين بەرفرەھ يين ئەردى وەرگرتبوو ئەف چەندە بۇ دەولەتا ئوسمانى چاقەرئكرى بوو چونكى خەلكئ دەقەرئ ب بەردەوامى ب دژى بەرپرسين حكوومەتا ئوسمانى راوہستيا بوون و دام و دەزگەھين تاپۆيخ پەيوەندى دگەل كەسايەتەين بەيزين دەقەرئ وەك ھەلبزيرين گوندان (موختار)، ئاغا و شىخان...ھتدتر ھەبوون و ل دؤيف ياسا ۱۸۵۸ ئەف كەسايەتيە ھەمى ناقبزيشان و ژيدەرين پيزانينان بوون. ژبەر ھندئ ئەوان ب شىوہيەك ساناهى دشيان ئەردان ل سەر ناقين خۇ تۆمار كرىوون. ب دەستقەئنانا ريزەكا ديارا ئەردان ببوو ئەگەرئ بەيزبوونا پىگەھى شىخان مل بملئ پىگەھى ئەوان يئ ئايىنى قە. دراستى دا پىگەھى شىخان يئ ئايىنى ھۆكارەك دى يئ ب دەستقەئنانا ئەردان بوو دانا ئەردان ب كەسايەتيەين ئايىنى دابوونەریتەك كەفن بوو دناق دەولەتا ئوسمانى دا، پشتى بەلاقبوونا ياسا ۱۸۵۸ بەردەوامى ب ئەقى دابوونەریتی ھاتبوو دان، لەورا شىخان بزاف دكرن ئەوان ئەردان بۇ خۇ حساب بكمەن، ب ئەقى چەندئ شىخ بوونە خودانين ئەردين بەرفرەھ و بەيزترين كەسايەتەين دەقەرئ و بەيزبوونا دەستەھلاتا ئەوان بۇ ئەگەرئ كارتىكرنا ئەوان ل سەر

پیشہاتین سیاسی یین کوردستان، (Van Bruinessen, 1992, 233; Yadirgi, 2017, 115-125).

پیشہات و رموشا گشتی یا دہقہرین کوردی کارتیکرنہک بھیز ل سہر بھیزوونا پیگہہی شیخان و بہرہرہہوونا دہستہہلاتا وان ل دہقہرئ ہہبوو، ژہر ہندئ چالاکیین شیخان ب تایبہتی یین (مہولانا خالید نہقشہہہندی 1779-1827) کاریگہریہک بھیز دہبارہمی دیارہوونا پیگہہی نہقشہہہندی ل دہقہرئ ہہبوو و ژمارا شیخان رۆژ ب رۆژ ل دہقہرین کوردی بہرہق زیدہہوونئ دچوون(ہاشمی، ۲۰۰۴، ۱۰ و دویفدا). ہہرہوسا گرنگتشییرین ئەگہرین کارتیکرن ل سہر بھیزوونا پیگہہی شیخان کری چالاکیین بہلاککەرین ئایینی مہسیحی (مزگینہر- میشر) ل دہقہرئ بوون و ل ئەقی دہمی دا مۆسلمان دترسیان مہسیحی بہاریکاریا ئەورۆبیان دہستہہلاتئ ل رۆژہہلاتئ ئەنادۆلئ ب دہستقہ بینن بہردہوامییا ہہقرکیان دگہل رۆسیا و داگیرکاریا ئەوئ ل سہر سنوورین رۆژہہلاتئ ئەق راستی یہ نیشان دابوو(رۆوف، ۲۰۱۶، ۵۷-۸۲). ئەقان ئەگہران ہہمیان پیگہہ رۆژ دگریدانا مۆسلمانان ب ریبازین ئایینی و شیخان قہ ہہبوو. لدہمئ پیشہاتین دہقہرین کوردی ئەق رموشہ بخۆقہ گرتی ئیدی بۆ خەلکئ ببوو تشتہکئ ئاسایی خۆ دبن چہنگین شیخان قہ بباریزن چونکی ئەوان شیانین پاراستنا وان ہہبوون، چونکی وەک بہری نۆکە ئامازہ پیہاتیہ دان ژناقچوونا میر و میرگہہین کوردی شہر دناقہہرا ہۆزین کوردی دا رویدا بوو و بہرپرسین حکوومہتا ئوسمانی نەدشیا رۆلئ میران دیاراستنا دہقہرئ دا بگین چونکی بتنئ ئەوان کارتیکرن ل سہر نافہہندیین ویلاہتہان ہہبوون و دہقہرین ژ دہرقہی دہستہہلاتا ئەوان بہردہوام ئالۆزی و کارین نہیاسایی دہاتنہ ئەنجام دان، ب ئەقی چہندی شیخ وەک تاکہ ہیزا کاریگہر دمرکەفتبوون و ئەوان دشیان کونترۆلئ ل سہر شہر و ئالۆزین ل دہقہرین کوردی ہہین بکەن چونکی ئەو نہئەندامین ہۆز و عہشیران بوون و ئەوان دشیا دناق ہۆزان دا دوبری شہرا راوہستن و رۆلئ خۆ وەک نافبژیقانکەر براوہستن ئەق نافبژیقانہ بۆ ئەگہرئ پتر بھیزوون و بہرہرہہوونا دہستکەفتین وان، بھیزوونا پیگہہی شیخان گریدایی ئەوئ رموشا ئالۆزا کوردستانئ بخۆقہ گرتی بوو (Van Bruinessen, 1980, 234-235; van Bruinessen, 1986, 15).

ل دویف ہرزوبیرین قہکۆلہرئ عیراقئ (ودیع جویدی) بھیزوون و دمرکەفتنا رۆلئ شیخان دناق جفاکئ کوردی دا نہبتنئ دزقريت بۆ پیگہہی ئەوان یئ ئایینی بہرۆقازی خەلکئ دہقہرئ پیدقی ہندەک کەسایہتیان بوون داکۆ ئەوئ قالاہییا سیاسی ئەوا ل کوردستانئ پەیداہووی پر بکەن و رۆلئ خۆ دیاراستنا وان دا بگین.

خەلکى كوردستانى ئىكجار باومرى ب حكوومهتا ئوسمانى نەمايى ئىدى ب هيچ رەنگەكى چاقەرى چوو هاريكاريان ژ ئوسمانيان نەدكرن و دقيان بۆ پاراستنا خۆ بەرهف تەككىن ئايىنى قە بجن داکۆ شىخ و مەلا ژيانا مۆلك و مالىن ئەوان بپاريزن و دبەرامبەر دا ئەوان ئەردىن خۆ پيشكىشى تەككيان دكر و ئەف چەندە رامانا هندى ددەت ئەوان دشيا مفايى ژ هيژا شىخان و تەككيان و مرگرن دا ژيانا خۆ ژ بەرپرس و گرۆپين تۆندرو بپاريزن چونكى بەرپرسين ئوسمانى ريزەكا زۆر ل شىخ و تەككىن ئايىنى دگرت (Jwaideh, 2006, 144-146). ب ئەفى رەنگى دياسايا ۱۸۵۸ دا پيگەهەك تاييەت بۆ بهيزبوننا شىخان دناف دجفاكى كوردى هاتە تەرخانكرن و دمولەتا ئوسمانى برپكا ئەوان هەولدان كونترۆلى ل سەر ئەردى كوردان بکەن.

يا رون ئاشكەرايە دياسا ۱۸۵۸ دا دەستەلەت ب شىخان هاتبوو دان ئەرد و گوندان ل سەر نافين خۆ تۆمار بکەن و گوندين شىخان و گوندين وهقفان بەرامبەرى گوندين دى جەي ريزى بوون ل دەف دەستەلەتا ئوسمانيان ب ئەفى چەندى ديار ديت باجە ژ گوندين شىخان نەدەهاتنە و مرگرن و بەرۆفاژى دەستكەفتين گوندين ئەوان بۆ خەلکى گوندى بوون و ئەف چەندە ببوو پالدمرەك خەلک ئەردىن خۆ پيشكىشى شىخان بکەن هەروەسا ئەو پيدقى پاراستنى بوون ژبەر هندى ئەردىن خۆ پيشكىشى شىخان دكرن. گوندين ومقف گريدایى مزگەفتان بوون و پاريزمرين وان ناسناقى شىخ هەبوون و گريدایى ريبازەك ئايىنى بوو، ئاكنجيين گوندان مفا ژ هيژ و چەكدارين ئەوان بۆ پاراستنا خۆ ديت (Bayraktar, 2015, 130). هەروەسا سياسەتا دمولەتا ئوسمانى بەرامبەرى شىخان ببوو ئەگەرى بهيزبوننا پيگەهە ئەوان گەلەك جاران شىخان رۆلى ناقبزيشانىكرن دناقبەرا هۆز و دمولەتى دگيرا و ب دەستقەئينا پشەتەقانى و هيژا شىخان بۆ دمولەتى گەلەك گرنگ بوو داکۆ بشيت هۆزان پالدمن ببەنە هەفپەيمان دگەل دمولەتى. ئەف چەندە ببوو ئەگەرى هندى ئەردىن ومقف دگەل هندەك داهاتى ب شىخان بهيتە دان و ئەف سياسەتە ل سەردەمى سۆلتان عەبدولەحميدى دووى گەهشتبوو بلندترين ئاست، دراستى دا بهيزبوننا پيگەهە شىخان ئەئاريشەك مەترسيدار بوو ژبو دمولەتا ئوسمانى چونكى ئەوان گوهداريا دەستەلەتا ئوسمانيان دكر. ژبەر هندى ئەرد و پارە ب شىخان دەهاتنە دان داکۆ شىخ ب وفادار و دلسۆز بۆ دمولەتا ئوسمانى بمين و پيگەهە خۆ ل دەقەرپين كوردى بهيز بکەن. ژبەر ئەفى سياسەتى پيگەهە مالباتين شىخان ل رۆژەلەتا ئەندۆل و ويلايەتا مووسل گەهشتبوو بلندترين ئاست (Gözel, 2007, 114). بيگۆمان ئەف دەستەلەتە دياسا ۱۸۵۸ دا بۆ شىخان هاتبوو پيش و ريزەكا

زۆر خەلكنى ئىزدەيدىن خۇ ل سەر ئاقىن شىخان تۆماركرن يان كرن ومقف بۇ مزگەفتان
داكۆ دولەتا ئوسمانى ژئ نەومەرگريت.

بەيزبوننا شىخان ببو ئەگەرئ بەرفرەمبوننا دەستەلاتا ئەوان، ژبەرکۆ شىخان
هيزەكا كاريگەر دناف دام و دمزگەهين حكوومەتنى دا هەبوو و دەستەلاتا ئەوان ل
سەر خەلكنى گوندان و ھۆزان زۆر بەيز ببو، تايبەتنى ئەگەر بەرپرسان ھەولداييت
مايتيكرنئ دەستكەفت و مائين ئەوان دا بكن ھيزا شىخان زۆر كاريگەر و
مەترسیدار دبوو، ژبەرکۆ خەلکەكنى زۆر يين ب (مريدن شىخان) دھاتنە نياسين ل
دەورووبەرين ئەوان كوممبوو(مزي، ۲۰۱۲، ۱۲۰). ھەرۋەسا سىياسەتا- پشەقانىكرنا
ئىسلامى يا سۆلتان عەبدولھەميدئ دووئ رۆلەكنى ئېكجار بەيز دەيزبوننا شىخ و
سەرۆك ھۆزان دا ۋەك ھيزن خۇدان دەستەلات ھەبوو، چونكى پشەقانى ئەوان ب
سىياسەتا عبدالھميدى دھاتە كرن و دروستكرنا (سوارين ھەميدى) ژ ھۆزين كوردى
يىن سوننە مەزھەب ئىك ژ گرنگترين پىنگافين ئەقى سىياسەتنى بوون، پشەقانىكرنا
شىخان برېكا پىشكىشكرنا ئەردى يان دھاتى پارچەك گرنگ بوون ژ سىياسەتا
پشەقانىكرنا ئىسلامى يا سۆلتان عەبدولھەميدئ دووئ دقا شىخان ۋەك ئاقبزيقانى
بۇ گرېدانا جفاكن كوردى ب دولەتا ئوسمانى قە بكاربينت (Klein, 2002, Klein, 2011; Klein, 2007).
ئقيري ديار دببب بەيزبوننا شىخان سىياسەتەك
ھووشيار يا دولەتا ئوسمانى بوو. دمركەفتنا شىخ عبیداللە نەھرى ئەوئ شۆرمش ب دژى
ئوسمانى و ئيرائى ل سائين ۱۸۸۰-۱۸۸۱ كرى و داخاوا سەربەخۇيا كوردستانى دكر
گرنگترين نمونەيا ئەقى سىياسەتنى بوو (Ateş, 2014, 735-798; Kilic, 2003).

پشتى ياسا ۱۸۵۸ ھاتىە بەلاقكرن، سەرۆك ھۆز و ئاغايان دەست ب كرنا
ئەردين مىرى ژ دام و دمزگەهين حكوومەتنى ب بەياھەك ئەرزانكرن، ژبەرکيميا
جۇتياران پتريا ئەوان ئەردان نەدھاتنە چاندن، سەرۆك ھۆزين كوردى يين رۆژھەلاتى
ئەنادۆلى ئەف چەندە بۇ خۇ ب دمرفەت زانى، رموشا ئەوان يا ئابوورى و ھيزا ئەوان بەري
جۇتياران بدمن چاندنا ھەقبەش، بەرۆقاژى ل پارچەين دى يين دولەتا ئوسمانى ريک ب
ئەقى چەندئ نەدھاتە دان، ماتيكنا دولەتنى كاروبارين دھقەرين كوردى دا بناقى
جۇتياران ل ئەقان دھقەران روبنەدان، ب ئەقى چەندئ ئاغاين ھۆزين كوردان ھيزا خۇ
پاراست و خەلكنى ريز ليگرت(مزي، ۲۰۱۲، ۱۱۰). سىستەمى وەرگرتنا باجا ژ
جۇتياران ل چەرخى ۱۹ دناف دولەتا ئوسمانى دا ب شپومەك بەرفرەم بەرف
پيشقەدجوو، سەرپراي ھندئ دەستەلاتا ئافەندى يا ئوسمانيان ھند ھيز ھەبوو باجەيان
برېكا دام و دمزگەهين خۇ نەك واستەكاران كۆم بکەت، ژبەر ھيزا ئاغا، دمربەگ و

ھۆزىن بھىز ئەو ھىز نەبوو بىشىت ھىندەك چالاكىيىن دى ئەنجام بىدەت، ب ئەقى چەندى دىار دىبىت ل سەر جۇتياران دھاتە سەپاندىن دووجاران باجان بىدەن، ھەزى يە بىزىن وىرگىرتنا باجان ژلايىن دىرەبەگان قە بۇ ماومىيەكى دىرژ بەردىوام بوو، وىرگىرتنا باجىن زۇر ژ جۇتياران رومشا جۇتياران زۇر نەخۇش كىرەو-174, 1980, Van Bruinessen, 175; Gözel, 2007, 117).

دويفچوونا پىشكەفتنا سىستەمى دىرەبەگايەتى و ھۆزايەتى ل دىقەرەين كوردى ئىك ژ بابەتىن بىزمەتە چوونكى دىگەل ھىندىدا سىستەمى چاكسازىيا ئەردى چەندىن دىرەنەنجامىن جۇاروچۇر دىواروچۇقى ئارمانجىن خۇدا ل پىشت خۇ ھىلابوون و دىنەنجام دا ھىندەك گرۇپ ژى مفادارىوون و بوونە ھەقىرىكىن ئارمانجىن دىمولەتا ئوسمانى دىرەبارەبى كونترۇل ئەردى. بەردىوام مۆلەت و تاپۇكرنا بىكارىننا ئەردى دىقەقى بىياقى دا دھاتە گوھورىن، ئاغايىن ھۇزان ئەوئىن پىترىا ئەردان دىقەقى پىرۇسىيىسى دا ب دىستەقىنىناين مفادارىوون ئەق پىرۇسىيىسى ب (پىرۇسىيىسا دوولايەنى) دھاتە نىاسىن، ژلايەكى قە ببوو ئەگەرئ بھىزىبوونا ئاغايان و ژلايەكى دى قە ببوو ئەگەرئ لاوازىبوونا جوتياران(الوانلى، ۲۰۱۳، ۸۱).

وىرگىرتنا زىقىان ژ جوتياران بىركا زۇردارىن ژلايىن ئاغا و دىرەبەگىن بھىزقە دىناق دىمولەتا ئوسمانى دا ببوو دىاردەبەك بەرچاق ژ بەلگەنامە و تۆمارىن سەردەمى ئوسمانىان دىھىتە زانىن ھىكوومەتا ئوسمانى ھەولدابوو ئەقى زۇردارى و تەپەسەرىكرنا جوتياران ژناقىبەت ژبەر ھىندى جىبەجىكرنا ئەقى كارى رادەستى بەرپىرسىن تاپۇقى ھاتبوو كىرن(The Ottoman Land Code, 1892). ب ئەقى رەنگى دىار دىبىت ھەولىن دىمولەتى بۇ ب دووماھى ئىنانا ئەقى چەندى بى مفا بوون چوونكى ئاغا و دىرەبەگان جەئ بەرپىرسىن دىمولەتا ئوسمانى گىرتبوو و گوندى تەپەسەردىكرن و ئەق چەندە ب شىوئەبەك بەرچاق دژىدەرىن ئوسمانى يىن دەستىپىكى دا ھاتىنە بەرچاق كىرن و دايە خۇيا كىرن ب شىوئەبەكى رىكخستى دىرەبەگان كونترۇل ل سەر ئەردىن دىمولەتى و گوندان كىر بوو(مىزىرى، ۲۰۱۲، ۱۲۲).

ل دۇيىق بەلگەنامەبەك ئوسمانى يا دىزىرىت بۇ ۲۹ چىرىيا ئىككى ۱۸۵۹ دوو دىرەبەگىن بىناقى (بووسىف نەجىب) و (مىھمەد سەئىد) (۵۰۰) دۆنەم ل ژىر ناقىن خۇ تۆماركىر بوون دىگەل ھىندىدا ل دۇيىق سەنەدەدىن وان ھەين ئەوان مافى (۲۰۰) دۆنەمان زىدەتر نەبوو، ژبەر ھىندى ژ ھىكوومەتا ناقەندى ھاتبوو خواسىتن ھەر ئاغايەكى (۲۰۰) دۆنەم ھەبن بۇ بھىنە ھىلان و يىن دى ژى بھىنە وىرگىرتن و پىشتى ھىنگى دا ئەو ئەرد ل

دۆيىف سەر و پىشكىن ئاشكەرا بۇ رايى گىشتى ھىنە دياركرن و ھەر ئىككى شيانين بكارئىنانا وان ھەبان دابۇ ھىتە دياركرن. ھەروەسا ل قى دەمى دا دەرىگە و كەس و كارين وان زۆلەك زۆر ل خەلكى دكر و ئەردى وان زى وەردگرتن، بۇ نموونە، زىدەرىن ئەقى سەردەمى ديار دكەن (زاڭايى يىووسف نەجىب ئەفەندى) زۆردارى ل گوندىيان دكر و ئەردىن وان زى وەردگرتن و ئەو نەچار دكرن بخۇ ژ گوندى برەقن. ل ئەقى دەمى دا پەلەيا زاڭايى گىرنگ بوو دەستكەفتان دا. لەورا قەدەغەكرنا ئەقان جۆرە دياردەميان زىلايى ھكوومەتا نافەندى قە ل سەر بەرپىرسىن تاپۇيى ھاتبوو سەپاندن، سەپەرايى قان جۆرە ئەردان ئاغايان دىشا ئەردى برىكا سەردەمىكرنا تۆند شيا بوو ئەردىن شىخىن نەقشەبەندى و (ھەجى ھەسەن ئەفەندى)^۴ ب دەستقەبىنن. ئەق چەندە وەسا نىشان دەدەت خۇ سەردەمىكرنا نەدجەي خۇدا دناق ئەندامىن پىيازىن ئايىنى دا دمركەفتبوو، شىخانە نەدشيا ب دروستى مافى ب دەستقەئىننا ئەردىن بۇ ماومىەكى دىژ دىن دەستەلاتا ئەوى قە ب دەستقەبىنن و چونكى ئەوان سەنەدە وان نەبوو. دگەل ھندىدا تۆمارىن ئوسمانى وەسا نىشان دەدەن شىخان دىشان ئەردان ل سەر ناڭىن خۇ تۆمارىكەن زىەر ھندى ئەو ئەردىن بۇ ماومىەكى دىژ دىن كونترۇلا شىخى قە لەورا بىارا تۆپاكرنا ئەوان ئەردان بۇ شىخان ھاتبوو دان (Ali, 1997, 288).

دراستى دا دەولەتا ئوسمانى ب شىومىەك گىشتى رىژ ل دابوونەرىت و مافىن ب دەستقەئىننا پارچىن زىلايى كەسايەتىن بەيژ قە ل دەقەرى دگرت، زىدەرىن ئەقى ماومىى ھندەك نموونەين گىرنگ دئەقى بياقى دا نىشان دەدەن و خۇيا دكەن پىشتى شەكستنا مىرگەھا بۇتان مىر بەدرخانى (۹) گوند ل كوردستانى ھەبوون، دەست ب سەردا ھاتبوو گرتن و زىلايى دەولەتا ئوسمانى قە زى ھاتبوون ستاندىن و بۇ دىمەشق ھاتبوو رەوانەكرن (Keskin, 2015; Mahmud, 2019, 571-583) بەرامبەرى دەست ب سەرداگرتنا ئەردىن مىرگەھا بۇتان مۇجەك بۇ مىر بەدرخانى ھاتبوو دياركرن و پىشتى مرنا ئەوى ئەو مۇجە ژ خىزانى ھاتبوو برىن زىەر ھندى خىزانى ئەوى داخووزا زقراندنا مۇجى ئەوى ژ ھكوومەتا ئوسمانى كرىو و ھكوومەتا ئوسمانى رازەمەندىيا خۇ ل دۇر زقراندنا مۇجەئ مىر بەدرخانى نىشان دابو و خۇيا كرىو ئەو مۇجى بۇ مىر بەدرخانى ھاتىە تەرخانكرن ل جەي سەرەوت و مالى وى بۇ ھاتبوو تەرخانكرن لەورا پىدقەبىو ئەو مۇجە بۇ خىزانى ئەوى بزقرىتە قە، ب ئەقى چەندى ديار دىت ئوسمانىا گىرنگىيەك تايىبەت ب خىزانىن خودان دەستەلات ددا و نەدقىا وان ژناقىبەت، زىەر ھندى ئەردىن مىران يىن كەقن ئەوئىن ب دژى دەستەلاتا ئوسمانى رەوسەتايىن ھاتبوون پاراستن, Henning (2018, 118; Bayraktar, 2015, 260-270).

دەرئەنجام:

پىشتى ئەنجامدانا ئەقى ۋەكۆلىنى ل سەر رموشا كوردستانى و كارتىكرنا ياسا سالا ۱۸۵۸ ھىندەك خالىن گىرنگ ديار بوون.

۱. پىشتى ژناقچوونا مىرگەھىن كوردى سىستەمەك بەرەلایى يا عەشیران دناق كوردان دا پەیدابوو و شەر و پىكدانىن تۇند سەرا سنوور و ئەردان دناقبەرا ھۆزىن كوردى دا پەیدابوو و كوردستان كەفتبوو درموشەكا نالەبار و ترسناك دا و بقی چەندى دمولەتا ئوسمانى زۆر شەپىرمز ببوو چونكى بەرپىسىن وئ نەدشیا ب دروستى كونترۆلى ل سەر دەقەرئ بکەن.

۲. ژبەر وئ قالاھىيا سىياسى يا ل كوردستانى پەیدابووی ئىدى كوردستان ببوو مەیدانا شەرىن ھۆزان و ھەر ھۆزەكى ژلايى خۆقە ھەلدابوو سنوورین خۆ بەرفەرە بکەن و ل سەر حسابا دۆزمن و ھەفرکىن خۆ خۆ بەپىز بکەت وئەردەكى بەرفەرە كونترۆل بکەن. ئىدى دمولەتا ئوسمانى تىگەھشتبوو ئەگەر ھىندەك پىنگاگان بۆ كونترۆلكرنا رموشا كوردستانى نەھاقىزىت دى رموش ژىن كونترۆلا وئ دمرکەفیت و دى كوردستان بىتە ئەگەرئ لاوازبوونا دمولەتا ئوسمانى ژلايى ئابوورى ۋە چونكى رىژەيەكا باش يا داھاتى ئەوئ ژ دەقەرین كوردستانى بۆ دچوو.

۳. دمولەتا ئوسمانى ياسا سالا ۱۸۵۸ ل سەر كوردستانى جىبەجىكرىبوو داکو ل سەر رموشا دەقەرئ زال بیت و ل دۆيف ياساين ئەردىن گشتى، ومقف و تايبەت ديار بکەت و ل سەر ناڧىن خۇدانىن وان تاپو بکەت و ئارمانجا سەرەكى يا ئوسمانيا ب دەستقەئىنانا داھاتەكى زىدەبوو ژبو گەنجىنەيا دمولەتى.

۴. دمولەتا ئوسمانى ب بەھانەيا تاپوكرن دام و دەرگەھىن تاپوئى ل كوردستانى ۋەكرىبون دگەل ھىندىدا بەرپىسىن تاپوئى يىن ئوسمانى ئەركىن خۆ ب دروستى جىبەجىنەدكرن و بتنى مژوویلى وەرگرتنا بەرتىل و دەستكەفتنا بوون ژبەر ھىندى پتر رموشا دەقەرئ ئالۆز ببوو.

۵. دمولەتا ئوسمانى ل دۆيف ياسا ۱۸۵۸ پىشتەقانىا شىخان دكرن و دەرەفت دابو شىخان ئەردىن ومقفى يان گوندىن خەلكى ل سەر ناڧىن خۆ تۆمار بکەن داکو شىخ خەلكى پالدىن دزايەتيا دمولەتا ئوسمانى نەكەن و باجەيان بدمن دمولەتا ئوسمانى ژقەرئىزا ئەقى چەندى نەبتىن شىخ دناق جفاكى كوردى دا بوون خۇدان

دەستەلەت بەلكۆ بېوون خودان گوند ومريدېن زۆر و مريدېن وان دناف زەقيان دا كاردكر يان چاقدېرييا گوندين وان دكر ئەف چەندە بۆ پالدمەرك خەلك گوندين خۆ وەك وەقف پېشكېشى شيخان بكەن و دبەرامبەر دا شيخان ئەو دپاراستن.

۶. ژقەريزا ياسا ئوسمانيا يا سالا ۱۸۵۸ ھيز ئاغاين دناف جفاك كوردى دا بەرەف بەيزبوونى چوو بوو ئاغاين گوند ژ خەلك ب تاييەتى نەمۇسلمانان ومردگرتن و ل سەر ناقين خۆ تۆمار دكرن و گەلەك جارن ئاغاين ريژەكا زۆرا گوندان ل سەر ناقين خۆ تۆمار دكرن و دمولەتا ئوسمانى پشەقانيا ئاغاين ھەتا ئەوين شۆرەش ب دژى ئوسمانيا ئەنجام داين دكر، ئوسمانيان نەدقيا بنەمال و كەسايەتېن خۆدان دەستەلەت ژناف بچن بەرۇفاژى ريژ لى دگرت و بەيز دكرن چونكى دمولەتا ئوسمانى دزانى ئەگەر نەبېكا ئاغاين بشيت كونترولل ل سەر جفاك كوردى بكەت نەشيت ب چوو ريكان كونترولل ل سەر وان بكەت، چونكى پتريا كوردان ل دەقەرېن چيائى دژيان و دويرى دمولەتا ئوسمانى بوون. ژبەر ھندى بەرپرسين ئوسمانيان خۆ نيزيكى ئاغاين دكر داكۆ ئەو ئەركى دمولەتا ئوسمانى ل دەقەرېن خۆ جيەجېبكەن.

THE OTTOMAN LAND CODE
OF 7th RAMADAN 1274 (= 21st APRIL 1858)

INTRODUCTORY CHAPTER

ARTICLE 1.

Land in the Ottoman Empire is divided into classes as follows:

- (I) "Mulk" land, that is land possessed in full ownership;
- (II) "Mirie" land;
- (III) "Mevqufe" land,
- (IV) "Metrouke" land;
- (V) "Mevat" land.

NOTE 1 (ART 1)

Classification of Lands in the Code.

The classification of lands which is given in this Article is somewhat illogical.

Classes II, IV and V. are all varieties of land of which the State is the Supreme owner.

Mulk land is land held in private ownership, and Mevqufe is land held, theoretically, in the ownership of the Deity, and, for practical purposes, by the properly constituted Wakt or Trust authority.

There are thus three main classes of land:- MULK, MEVQUFE, and STATE lands.

Mulk lands are governed by the provisions of the Mejelle, Mevqufe lands by the general Sharia law, and Mirie lands by the Land Code. It will be seen later that this statement is a little too wide. It will however serve to emphasise the fundamental distinctions between the three main classes of land (Vide Art. 2 Note 6).

In each class the ultimate ownership, or rakaba, lies in different hands.

In the case of Mulk property it lies with the mulk owner, with the result that this is the most complete form of ownership known to Moslem Law. In the case of Mevqufe land, the circumstance that ownership is attributed to the Deity is responsible for the fact that these lands cannot normally be transferred or diverted from the use to which they were originally dedicated. In the case of Mirie land, the fact that the rakaba resides in the State has rendered it possible for the State to assume the management of these lands under the provisions of the Land Code. State lands consist in Mirie (II), Metrouke (IV) and Mevat (V). These are the lands with which the Land Code and this Commentary deal.

ئسیتا ژیدەر:

ئىك: پەرتووكىن بەلگەنامەىي يىن بەلاقىرى.

هاكان، سىنان.(۲۰۱۲). كورد و بەرخودانەكانى لەبەلگەنامەكانى ئەرشیقى عوسمانىدا، ومركىران: بەكر شوانى، پىداچوون: جەبار قادر، چ، ۱، ھەولېر: چاپخانەى حاجى ھاشم.

دوو: بەلگەنامەىن ئوسمانى بزمانى ئنگلىزى:

1. The Ottoman Land Code of 27th Ramadan 1274, ۱۸۵۸, The Ottoman Land Laws with a Commentary on the Ottoman Code of 7th Ramadan 1274, R.C. TUTE, 21 April, 1858
2. The Ottoman Land Code. (1892). The Ottoman Land Code, Translated from the Turkish: F. Ongley, London,
3. Tute, R. C. (1927). The Ottoman land laws: with a commentary on the Ottoman land code of 7th Ramadan 1274. Ptd. at Greek Conv. Press.

سىق: ژیدەرین بزمانى كوردى:

۱. عەلى، جەغفەر. (۲۰۱۳). سۆفیزم و كاریگەر لە بزوتنەى رزگارخوای نەتەودى گەلى كورددا (۱۸۸۰-۱۹۲۵)، چ، ۲، ھەولېر: چاپخانەى رۆژھەلات.
۲. ھاشمى، سەید محەمەد تاهیر سەید زادەى ھاشمى. (۲۰۰۴). مەولانا خالىد و تەرىقەتى نەقشەبەندى، ومركىران ژ فارسى: دلیر میرزا، چ، ۱، سلیمانى: چاپخانه قانع.

جزائى: نامەىین زانستى بزمانى عەرەبى:

۱. إسماعيل، أيمن رمضان. (۲۰۱۷). إصلاحات مدحت باشا في العراق ۱۸۶۹-۱۸۷۲، (رسالة الماجستير غير منشورة، قاسم التاريخ، جامعة وان يوزونجويل، جمهورية تركيا).
۲. رؤوف، الاء طارق. (۲۰۱۶). التبشير في كردستان العراق في القرن التاسع عشر ۱۸۰۰-۱۹۰۰، (رسالة ماجستير- جامعة السليمانية).

پینچى: پەرتووك بزمانى عەرەبى:

۱. لازاریف، م.س. (۲۰۰۱). المسألة الكردية ۱۸۹۱-۱۹۱۷، ترجمة: أكبر أحمد، ط۱، السليمانية: مركز كردستان للدراسات الاستراتيجية.
۲. مزیری، المحامي شعبان. (۲۰۱۲). كردستان العراق في النصف الثاني من القرن التاسع عشر ۱۸۵۰-۱۹۰۰م دراسة تاريخية في أحوالها الاقتصادية والاجتماعية، ط۱، بغداد: دار جيا للطبع و النشر.

٣. مزيري، المحامي شعبان.(٢٠١٢). كردستان العراق في ظل الحكم العثماني ١٥١٤-١٩١٨ دراسة في أحوالها السياسية و الاقتصادية و الاجتماعية ((دراسة تاريخية))، ط١، بغداد: دار الثقافة و النشر الكردية.

٤. الوائلي، عبد ربه سكران إبراهيم.(٢٠١٣). اكراد العراق... ١٨٥١-١٩١٤ دراسة التاريخ الاقتصادية والاجتماعي و السياسي، بغداد: وزارة الثقافة دار الثقافة و النشر الكردية.

شەشە: نامین زانستی بزمانی ئنگلیزی

1. Bajalan, D. (2015). Between accommodationism and separatism: Kurds, Ottomans and the politics of nationality (1839-1914) (Doctoral dissertation, University of Oxford).
2. Bayraktar, U. (2015). *Yurtluk-Ocakliks: Land, Politics of Notables, and Society in Ottoman Kurdistan, 1820-1890* (Doctoral dissertation, Paris, EHESS).
3. Degli Esposti, N. (2020). Whose Kurdistan? Class politics and Kurdish nationalism in the Middle East, 1918-2018 (Doctoral dissertation, London School of Economics and Political Science).
4. Gözel, O. (2007). *The implementation of the Ottoman land code of 1858 in eastern Anatolia* (Master's thesis, Middle East Technical University).
5. Işık, A., & Bilmez, B. (2014). Kurdish and Armenian relations in the Ottoman Kurdish press. (١٨٩٨-١٩١٤) Henning, B. (2018).
6. Keskin, N. (2015). HOW DID THE KURDS OF TURKEY ACTED POLITICALLY AGAINST THE POLICIES OF THE GREAT POWERS (Doctoral dissertation, Doctoral dissertation, Zirve University) .
7. Kilic, M. F. (2003). Sheikh Ubeydullahs movement. Master's thesis, Bilkent University.
8. Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts: Continuities and Changes (Vol. 13). University of Bamberg Press.
9. Özdemir, F. (2006). The effects of tanzimat and origins of political conflict between the Armenian and Kurdish communities in the Ottoman Empire, 1839-1876 (Master's thesis, Middle East Technical University).
10. Özten, S. (2009). Early awakening of the Kurdish national sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914) (Master's thesis, Middle East Technical University).

11. Yücel, N. (2023). Sustaining the Empire: Transformation of Property Regime in the Late Ottoman Empire, 1876–1913 (Doctoral dissertation, The George Washington University).

حهفتن: په‌رتووک بزمانن ئنگلیزی

1. Bayraktar, U. (2016). Restoring the Property: The Land Code of 1858 and Private Property in Ottoman Kurdistan.
2. Bulloch, J., & Morris, H. (1992). *No friends but the mountains: The tragic history of the Kurds*. Oxford University Press, USA.
3. Eppel, M. (2018). THE KURDISH EMIRATES. Routledge Handbook on the Kurds.
4. Eppel, M. (2021). The Demise of the Kurdish Emirates in the Nineteenth Century. In *A People Without a State* (pp. 45-64). University of Texas Press.
5. Jwaideh, W. (2006). The Kurdish national movement: Its origins and development. Syracuse University Press.
6. Klein, J. (2002). Power in the periphery: The Hamidiye light cavalry and the struggle over Ottoman Kurdistan, 1890–1914. Princeton University.
7. Klein, J. (2011). The margins of empire: Kurdish militias in the Ottoman tribal zone. Stanford University Press.
8. Kreyenbroek, P. G., & Sperl, S. (Eds.). (2005). The Kurds: a contemporary overview.
9. McDowall, D. (2003). A modern history of the Kurds. Bloomsbury Publishing.
10. McDowall, D. (2005). The Kurdish question: a historical review. In *The Kurds* (pp. 17-34). Routledge.
11. Ozoglu, H. (2012). Kurdish notables and the Ottoman state: evolving identities, competing loyalties, and shifting boundaries. State University of New York Press.
12. van Bruinessen, M. (1986). The Naqshbandi Order as a Vehicle of Political Protest among the Kurds (With Some Comparative Notes on Indonesia).
13. Van Bruinessen, M. (1992). *Agha, Shaikh and State: Social and Political Structures of Kurdistan*. Zed books.
14. Van Bruinessen, M. (2005). Kurdish society, ethnicity, nationalism and refugee problems. In *The Kurds* (pp. 35-61). Routledge.

11. Pamuk, Ş. (1987). Commodity Production for World Markets and Relations of Production in Ottoman Agriculture, 1840-1913. *The Ottoman Empire and the world-economy*, 178-202.
12. Van Bruinessen, M. (1980). The Naqshbandi Order in Seventeenth-Century Kurdistan. *Islam Zeitschrift Für Geschichte Und Kultur Des Islamischen Orients*.
13. Van Bruinessen, M. (1988). 'The Ottoman Conquest of Diyarbakir and the Administrative Organisation of the Province in the 16th and 17th centuries. Evliya Celebi in Diyarbakir, ed. Martin van Bruinessen and Hendrik Boeschoten, 13-38.
14. van Bruinessen, M. M. (2000). Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Çelebi's Seyahatname.

دەمە: ژیدەر بزمانی تۆرکی

1. Değer, O., & Ünlü, B. (Eds.). (2011). *İsmail Beşikçi İletişim*.
2. Gökalp, Z. (1992). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler*. Sosyal yayınlar.

پەرەز

^۱ شەکیب ئەفەندی ئیک زۆمیریڭ دەرەتە ئوسمانی بوو و چەندین پۆستین گەنگ وەک و مازەتە دەرەتە ئوسمانی وەرگرتبوو و ل ل سالا ۱۸۴۲ ژبەر ئەوئ رەوشا نەخۆشا لێنانی ب خۆقە دیتی دجیت وئری و ل سالا ۱۸۴۵ سېستەمەکی نۆی بناقی "سېستەمی شەکیب" بۆ ئاسایکەرنا بارودۆخین لێنانی دەرەتە (سعادت، الصبیحات، ۲۰۲۲، ۳۸۵).

^۲ قەکۆلەری زۆر هەولەن چەند پێزانینان ل دۆر کەسایەتیا صدیق ئەفەندی بەدەستقە بینت بەلێ چ تەشت ب دەست نەکەفتن.

^۳ ل ئەفی دەمی دا میدحەت پاشای یاسا تاپۆی ل سالا ۱۸۶۱ ل عێراقی ب مەبەستا بنەجەکرنا هۆزین عەرەب بکارهینا بوو (إسماعیل، ۲۰۱۷، ۶۵-۶۸)

^۴ قەکۆلەری زۆر هەولەن چەند پێزانینان ل دۆر کەسایەتیا حەجی حەسەن ئەفەندی بەدەستقە بینت بەلێ چ تەشت ب دەست نەکەفتن.

تنظيم الأراضي في كردستان وظهور سلطات الشيخ وزعماء العشائر في قانون الأراضي العثماني لعام ١٨٥٨

الملخص:

فقد كانت هناك العديد من أنواع من التملكيات في الدولة العثمانية، التي كانت تعرف ب ممتلكات الامير أو ممتلكات الغير الامير، حيث كانت في تلك الفترة كانت كردستان جزءاً مهماً من الدولة العثمانية، و تنطبق عليها جميع القوانين التي تصدر من قبل الدولة العثمانية، خاصة بعد زوال الإمارات الكردية وبعد ذلك فرض السياسة المركزية على كردستان، في الكثير من الاحيان كانت لتلك القوانين و القرارات التي تصدر تأثيرات سلبية على كردستان، ذلك لسبب اختلاف طبيعة سكان كردستان مع المناطق الدولة العثمانية الاخرى، ولهذا السبب في الكثير من الاحيان لم تستطع الدولة العثمانية فرض قوانينها على كردستان، ولكن مع ذلك بعد زوال الامارات الكردية و حكم العوائل في كردستان فقد أصدرت الدولة العثمانية بعض القوانين التي تخص تنظيم الأراضي فيها، ومنها قانون سنة ١٨٥٨ حيث تم تطبيقها على كردستان و أثرت عليها بشكل كبير، ولهذا كان من الضروري كتابة دراسة تاريخية عن هذه الموضوع، لبيان أفراسات هذه القانون على كردستان، فضلاً عن شرح و بيان الاسلوب الذي اعتمد عليه الدولة العثمانية تجاه أراضي التابعة الامارات الكردية.

فقد حاول الباحث من خلال هذه الدراسة تحليل العديد من الجوانب المهمة المتعلقة بهذا القانون، وتأتي أهمية هذه الدراسة لبيان كيفية أعداد هذه القانون لسنة ١٨٥٨ مع توضيح الأهداف الرئيسية المتعلقة بهذه القانون في كردستان، ثم محاولة لتوضيح نظام الأراضي في كردستان لحين صدور القانون المذكور وألحاق كردستان مركزياً بالدولة العثمانية، فضلاً عن تنظيم الأجهزة الادارية في كردستان وصولاً الى القرن التاسع عشر، كما ان هذه الدراسة تبين محاولات العثمانيين للسيطرة على كردستان خاصة بعد انهيار الامارات الكردية، وبيان الأسس الاجتماعية الكردية، فضلاً عن توضيح علاقة المسؤولين العثمانيين مع الأغوات والشيخو في المنطقة.

الكلمات الدالة: الكورد، الامارات الكردية، قانون سنة ١٨٥٨، العثمانيون، الاغا، الشيخ.

The Organization of Land in Kurdistan and the emergence of Sheikh and Tribal leaders Powers in the Ottoman Land code of 1858

Abstract.

There are variety kinds of lands in the Ottoman state, these lands were known as governmental and non-governmental lands, at that time Kurdistan as a significance part of the Ottoman State, when the Ottoman government made a decision and law was fulfilled in Kurdistan as well as, many times these laws also decision influenced Kurdistan effectively, cause naturally Kurdistan was different from other parts of the Ottoman State hence the Ottoman were unable to fulfill its laws in Kurdistan although after the demising of Kurdish emirates and the collapse of families administration in Kurdistan, the Ottoman government decided to make a new laws for organizing Ottoman lands, as a result declared the code of 1858. This code was fulfilled in Kurdistan and had influenced Kurdistan so effectively , consequently this study is taken into an account in order to depict the consequence of this land code on Kurdistan and to know the Ottoman attitude towards the Kurdish emirates.

This article attempts to explore some key aspects of this land code; hence the fundamental structure of this study is to demonstrate the preparation and contents of the land code of 1858 and its main objectives in Kurdistan. Furthermore, this study maneuvers to shed lights on the land system in Kurdistan till the publishing of the land code of 1858 and annexed Kurdistan into Ottoman State and the administration organization in Kurdistan till the 19th century, likewise in its endeavors this article shows the Ottoman efforts for organizing and controlling Kurdish areas after the collapsing of Kurdish emirates and Kurdish fundamental structure and the Ottoman officials relations with Kurdish tribal leaders and Sheikhs.

Keywords: *Kurds, Kurdish emirates, the code of 1858, Ottoman, tribal leaders and Sheikhs.*